

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Jaarbericht 2017

Procesvertegenwoordiging Hof van Justitie van de EU

caal recht | Handvest | Institutioneel recht | Intellectueel eigendom | Landbouw | Mededinging | Milieu | Privacy | Procesrecht | Sancties | Sociaal recht

Jaarbericht 2017

**Procesvertegenwoordiging
Hof van Justitie van de EU**

Inbreng van de Nederlandse regering

Inhoudsopgave

Voorwoord	6
1. Procesvertegenwoordiging bij het Hof van Justitie van de EU	10
Plaats en bezetting	11
Zaakbehandeling	11
Totstandkoming van de Nederlandse inbreng: de ICER-H	11
Procedures voor het Hof en het Gerecht	12
- <i>Prejudiciële zaken</i>	12
- <i>Prejudiciële spoedprocedure en versnelde procedure</i>	13
- <i>Rechtstreekse zaken</i>	13
- <i>Advieszaken</i>	14
De Raadswerkgroep Hof van Justitie	14
Het EU-Agentennetwerk	15
Kennisoverdracht	15
Hoofdstuk 2	16
2. Uitspraken van het Hof van Justitie en het Gerecht van de EU	16
Aanbesteding	17
Asiel en Migratie	18
Burgerschap	19
Civiel recht	20
Consumentenbescherming	21
Douane	22
Energie	25
Externe betrekkingen	26
Fiscaal recht	27
Intellectueel eigendom	29
Landbouw	31
Mededinging	31
Milieu	33
Procesrecht	35
Sancties	37
Sociaal recht	38
Strafrecht	40
Telecom	43

Vennootschapsrecht		44
Vrij verkeer – Goederen		44
Vrij verkeer – Personen		45
Doorhalingen		46
Bijlage 1	In 2017 afgedane zaken met Nederlandse inbreng	49
Bijlage 2	Per 1 mei 2018 aanhangige zaken met een Nederlandse inbreng	55
Bijlage 3	Statistieken van de Nederlandse inbreng bij het Hof van Justitie, het Gerecht en het EVA-Hof in 2017	63

Voorwoord

Voor u ligt het twaalfde jaarbericht van de Nederlandse procesvertegenwoordiging bij het Hof van Justitie van de Europese Unie. Met dit jaarbericht informeren wij u over de werkzaamheden van de Nederlandse procesvertegenwoordiging en de inbreng van de Nederlandse regering in zaken die het afgelopen jaar door het Hof van Justitie, het Gerecht en het EVA-Hof ('de Europese hoven') zijn afgedaan.

De rechtspraak van de Europese hoven is essentieel voor Nederland. Hun uitspraken dragen bij aan de rechtsontwikkeling binnen de Europese Unie en kunnen van invloed zijn op het Nederlandse recht en beleid. Zo leidt de Europese rechtspraak soms tot aanpassing van Nederlands recht of de uitvoeringspraktijk van de Nederlandse overheid. Door actief haar visie naar voren te brengen in zaken bij de Europese Hoven kiest de Nederlandse regering ervoor invloed uit te oefenen op deze rechtsontwikkeling.

De Europese hoven hebben in 2017 opnieuw belangrijke bijdragen geleverd aan de ontwikkeling van het Unierecht. Deze rechtspraak ziet op een breed scala aan zaken en onderwerpen. Zo heeft het Hof in *Advies 2/15* geoordeeld dat het overgrote deel van het voorgenomen handelsakkoord tussen de EU en Singapore onder de exclusieve bevoegdheid van de Unie valt, behalve de bepalingen over indirecte investeringen tussen de Unie en Singapore en de geschillenbeslechting tussen investeerders en staten. Ook heeft het Hof in *Commissie tegen Raad* bepaald dat de wijziging van de Overeenkomst van Lissabon over oorsprongsbenamingen en geografische aanduidingen tot het gebied van de gemeenschappelijke handelspolitiek behoort en de Unie exclusief bevoegd is tot onderhandeling en sluiting van de overeenkomst. Op het gebied van migratie heeft het Hof in *X en X* geoordeeld dat de aanvraag van een zogenaamd humanitair visum met het doel om bij aankomst in de lidstaat asiel aan te vragen, buiten de reikwijdte van de Visumcode valt. In *Sleutjes* heeft het Hof bevestigd dat essentiële processtukken in een strafprocedure die aan een persoon in een andere lidstaat worden betekend, vertaald moeten zijn in een taal die de betrokkene machtig is. In *Asociacion Profesional Elite Taxi* heeft het Hof geoordeeld dat de diensten van het bedrijf Uber moeten worden aangemerkt als vervoersdiensten.

Al deze en andere uitspraken in zaken waarbij de Nederlandse regering betrokken was, worden in Hoofdstuk 2 hierna besproken.

In 2017 hebben het Hof van Justitie en het Gerecht 62 zaken afgedaan waaraan de Nederlandse regering een bijdrage heeft geleverd. Van de in totaal 50 prejudiciële uitspraken zijn er 23 gewezen naar aanleiding van verwijzingen van Nederlandse rechters en 27 van rechters uit andere lidstaten. Het Hof heeft één advieszaak afgedaan waarin de Nederlandse regering opmerkingen heeft ingediend. Daarnaast was de Nederlandse regering betrokken bij 11 rechtstreekse zaken. In twee van die zaken ging het om een geschil tussen de Commissie en Nederland. In negen zaken heeft Nederland geïntervenieerd aan de zijde van één van de hoofdpartijen bij het geschil. Het oordeel van de Europese hoven van de in dit jaarbericht besproken zaken komt in ruime meerderheid overeen met het door de Nederlandse regering ingebrachte standpunt.

Dit jaarbericht is ingedeeld in twee hoofdstukken. Hoofdstuk 1 geeft een overzicht van de werkzaamheden van de Nederlandse procesvertegenwoordiging in Luxemburg. Hoofdstuk 2 bevat de samenvattingen van alle uitspraken in zaken waaraan Nederland heeft deelgenomen. Zoals ieder jaar bestrijken deze arresten een breed scala aan onderwerpen, zoals asiel en migratie, burgerschap, douane, fiscaal recht, milieu, strafrecht en de fundamentele vrijheden.

| 8 |

Wij hopen dat dit jaarbericht bruikbaar en inzichtelijk is. Vragen en suggesties stellen wij op prijs en kunt u sturen naar DJZ-ER@minbuza.nl. Ook wijzen wij u graag op de website van het Expertise Centrum Europees Recht van de afdeling Europees recht van het ministerie van Buitenlandse Zaken (www.minbuza.nl/ecer).

Den Haag, juli 2018

Namens de gemachtigden bij het Hof van Justitie van de EU en het EVA-Hof,

Mielle Bulterman,

Hoofd van de afdeling Europees recht, ministerie van Buitenlandse Zaken

Jurian Langer, Hoofd Hofcluster

Marianne Gijzen

Joost Hoogveld

Pauline Huurnink

Marlies Noort

Michelle de Ree

Charlotte Schillemans

Esther Verschuur, secretaris ICER-H

Awesta Rassa, griffier

Hoofdstuk 1

Procesvertegenwoordiging bij het Hof van Justitie van de EU

Plaats en bezetting

Nederland is een actieve lidstaat bij de Europese hoven. Onder Europese hoven worden in de context van dit jaarbericht begrepen het Hof, het Gerecht en het EVA-Hof te Luxemburg. Door regelmatig haar visie naar voren te brengen bij deze hoven, kiest de Nederlandse regering ervoor invloed uit te oefenen op de rechtsontwikkelingen binnen de Europese Unie. In 2017 heeft het EVA-Hof geen uitspraak gedaan in zaken waarin de Nederlandse regering een inbreng had.

De procesvoering namens de Nederlandse regering bij de Europese hoven wordt uitgevoerd door het ministerie van Buitenlandse Zaken.

Zaakbehandeling

Momenteel zijn acht juristen bij de afdeling Europees recht van de Directie Juridische Zaken (DJZ/ER) bij het ministerie van Buitenlandse Zaken gemachtigd om in Luxemburg op te treden namens de Nederlandse regering. Deze gemachtigden, ook wel ‘agenten’ genoemd, maken deel uit van het Hofcluster. Naast het Hofcluster bestaat DJZ/ER uit een Adviescluster en het Expertise Centrum Europees Recht (ECER). Het hoofd van de afdeling Europees recht is – samen met het hoofd van het Hofcluster – verantwoordelijk voor de coördinatie van de procesvoering. Samen met de andere agenten treden zij regelmatig op namens de Nederlandse regering in zaken bij de Europese hoven. Het Hofcluster wordt ondersteund door een griffier. Deze is belast met de registratie van de zaken, de stroom van processtukken van en naar de hoven, en de distributie naar de verschillende departementen. Het Hofcluster coördineert de voorbereiding en de formulering van het standpunt van de Nederlandse regering voor de Europese hoven in zowel prejudiciële als rechtstreekse zaken. Deze zaken kunnen alle mogelijke onderwerpen van het Europese recht beslaan.

| 11 |

Totstandkoming van de Nederlandse inbreng: de ICER-H

Beslissingen over deelname aan een procedure bij de Europese hoven worden genomen in de Interdepartementale Commissie Europees Recht – Hofzaken (ICER-H). De ICER-H is een vaste interdepartementale werkgroep waarin alle departementen zijn vertegenwoordigd. De ICER-H komt elke twee weken bijeen en wordt voorgezeten door het hoofd van de afdeling Europees recht of het hoofd van het Hofcluster. Tijdens de vergaderingen worden de bij de Europese hoven aanhangige zaken en de door deze hoven

gedane uitspraken beoordeeld op hun relevantie en mogelijke gevolgen voor Nederland.

In 2017 zijn er 727 nieuwe zaken aanhangig gemaakt bij het Hof van Justitie en 895 bij het Gerecht. In 2017 hebben Nederlandse rechters 38 maal vragen aan het Hof gesteld. Het Hof heeft in 2017 699 zaken afgedaan, waarvan 447 prejudiciële zaken. Bij het Gerecht waren dit er 917.

Een reden voor een Nederlandse inbreng in een bepaalde zaak kan bijvoorbeeld gelegen zijn in de mogelijke gevolgen van een uitspraak voor de Nederlandse regelgeving of het Nederlandse beleid. Ook mogelijke financiële consequenties of het streven naar de beïnvloeding van bepaalde Europese rechtsontwikkelingen in een door Nederland wenselijk geachte richting kunnen redenen zijn om in een zaak te interveniëren.

Procedures voor het Hof en het Gerecht

| 12 |

Prejudiciële zaken

In een prejudiciële zaak stelt een nationale rechter het Hof een vraag over de uitleg van het Unierecht. Deze procedure, die wordt geregeld in artikel 267 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU), beoogt een doeltreffende en uniforme toepassing van het Europese recht te waarborgen, zodat een verschil in uitleg van het Unierecht in de diverse lidstaten wordt voorkomen. In deze procedure stelt de nationale rechter een prejudiciële vraag in een zogenaamde verwijzingsuitspraak. De term ‘prejudicieel’ duidt erop dat de uitspraak van het Hof over de gestelde vraag voorafgaat aan de eindbeslissing van de nationale rechter. Op deze prejudiciële vraag geeft het Hof antwoord in de vorm van een arrest of een met redenen omklede beschikking. De nationale rechter past vervolgens de gegeven uitleg toe op het nationale geschil. Aan de prejudiciële procedure kunnen de betrokken nationale procespartijen, de lidstaten en de EU-instellingen deelnemen door hun standpunt over de gestelde vragen kenbaar te maken aan het Hof. Alle nationale verwijzingsuitspraken worden door het Hof aan het Hofcluster van de afdeling Europees recht toegestuurd. Deze uitspraken worden vervolgens in de ICER-H beoordeeld op een eventueel Nederlands belang. Is er een belang voor Nederland, dan wordt besloten tot deelname aan de procedure voor het Hof.

De prejudiciële procedure kent in beginsel twee fasen: de fase van de schriftelijke opmerkingen en die van de mondelinge behandeling oftewel de zitting. Zaken kunnen evenwel zonder zitting worden afgedaan.

Lidstaten kunnen zowel in zaken van eigen bodem als in zaken afkomstig uit andere lidstaten opmerkingen indienen. In Nederlandse verwijzingsuitspraken dient de Nederlandse regering in beginsel altijd opmerkingen in.

Prejudiciële spoedprocedure en versnelde procedure

De gemiddelde looptijd van een zaak bij het Hof is 15,7 maanden. De prejudiciële spoedprocedure en de versnelde procedure kunnen, bij wijze van uitzondering, deze duur aanmerkelijk verkorten. Op 1 maart 2008 is de prejudiciële spoedprocedure, de zogenaamde *Procédure Préjudicielle d'Urgence* (PPU), in werking getreden. Volgens deze procedure, vastgelegd in artikel 107 van het procesreglement van het Hof, kan een nationale rechter het Hof verzoeken om spoedbehandeling van een prejudiciële verwijzing wanneer er vragen aan de orde zijn die betrekking hebben op politieke en justitiële samenwerking in strafzaken of op visa, asiel en migratie (deel III, titel V, VWEU). In deze procedure kunnen uitsluitend de nationale procespartijen, de EU-instellingen en de lidstaat van de verwijzingsuitspraak deelnemen aan de schriftelijke fase. De overige lidstaten kunnen wel deelnemen aan de mondelinge behandeling. In 2017 heeft het Hof vijf uitspraken gedaan in prejudiciële spoedprocedures waarbij Nederland betrokken was.

| 13 |

Naast de spoedprocedure is er de mogelijkheid voor het Hof om een zaak versneld te behandelen. Deze versnelde procedure is verankerd in artikel 105 van het procesreglement van het Hof. Dit is de zogenaamde *Procédure Préjudicielle Accélérée* (PPA). In deze procedure kunnen wel alle lidstaten aan de schriftelijke fase meedoen. In 2017 waren er geen PPA-zaken met Nederlandse inbreng bij het Hof.

Rechtstreekse zaken

Nederland kan in rechtstreekse zaken optreden als partij of als interveniënt. Als partij kan Nederland zowel optreden in de hoedanigheid van verzoeker als in de hoedanigheid van verweerder. In 2017 zijn er 11 uitspraken gedaan in rechtstreekse zaken met Nederland als partij, 6 door het Gerecht, waarvan 3 bij beschikking, en 5 door het Hof.

Nederland kan in rechtstreekse zaken als verzoeker optreden middels een beroep tot nietigverklaring krachtens artikel 263 VWEU. Vaak betreffen deze zaken een beroep tegen een Commissiebesluit dat is gericht aan Nederland, bijvoorbeeld met betrekking tot staatssteun. Deze beroepen worden in de regel door het Gerecht behandeld. Hoger beroep is doorgaans mogelijk bij het Hof. Er is in 2017 één arrest geweest met Nederland als verzoekende partij.

Nederland kan zich ook als interveniënt voegen in een zaak tussen derde partijen (particulieren, lidstaten, instellingen). Een interventie dient altijd plaats te vinden ter ondersteuning van één van de partijen. Daar de mogelijkheid voor een interveniënt in een rechtstreekse procedure om eigen punten op te werpen beperkt is, wordt door lidstaten van deze mogelijkheid selectief gebruik gemaakt. In 2017 zijn 10 uitspraken gedaan in directe zaken met Nederland als interveniënt.

| 14 |

Ook rechtstreekse procedures kennen in de regel twee fasen: een schriftelijke en een mondelinge. De schriftelijke fase bestaat doorgaans uit twee ronden. In de eerste ronde maken de partijen hun zienswijze bekend in een verzoekschrift of verweerschrift. In de tweede schriftelijke ronde doen partijen dit middels repliek of dupliek.

Advieszaken

Op grond van artikel 218, lid 11, VWEU kunnen de lidstaten, het Europees Parlement, de Raad en de Europese Commissie bij het Hof advies inwinnen over de verenigbaarheid van een beoogde internationale overeenkomst met de EU-verdragen. Deze advisering door het Hof betreft vooral de verdeling van de bevoegdheden tussen de EU en de lidstaten. In een dergelijke adviesprocedure kunnen zowel lidstaten als instellingen interveniëren om hun visie naar voren te brengen. In 2017 heeft het Hof zijn Advies 2/15 gepubliceerd. Ook Nederland had opmerkingen ingediend in deze procedure. Advieszaken doen zich niet elk jaar voor.

De Raadswerkgroep Hof van Justitie

In deze Raadswerkgroep vinden de onderhandelingen plaats over onderwerpen die het Hof aangaan. De Nederlandse inbreng in deze Raadswerkgroep wordt geleverd door medewerkers van het Hofcluster in samenwerking met de collega's van de (beleids)directie Integratie Europa en de juridisch adviseur van de Permanente Vertegenwoordiging van

Nederland bij de EU. De Nederlandse instructies voor de onderhandelingen worden afgestemd in de ICER-H.

Het EU-Agentennetwerk

Het Hofcluster participeert actief in het netwerk van agenten waaraan alle EU-lidstaten deelnemen. Dit informele netwerk is op Nederlands initiatief in 2002 opgericht. Er wordt binnen het netwerk (elektronisch) informatie uitgewisseld over lopende zaken. Daarnaast biedt het netwerk de gelegenheid om het optreden van de verschillende lidstaten in zaken te coördineren.

Eén- à tweemaal per jaar komen alle agenten bijeen. De Nederlandse regering wordt daarbij doorgaans vertegenwoordigd door het hoofd van de afdeling Europees recht en het hoofd van het Hofcluster. In mei 2017 vond deze bijeenkomst plaats in Malta in het kader van het Maltees EU-voorzitterschap. Een tweede bijeenkomst vond - in het kader van het Letse EU-voorzitterschap - plaats in Tallinn in december 2017. Daarnaast vinden soms bijeenkomsten in Brussel plaats ter coördinatie van standpunten in aanloop naar een zitting waaraan meerdere lidstaten en soms ook de EU-instellingen deelnemen.

| 15 |

Kennisoverdracht

Het Hofcluster maakt deel uit van de afdeling Europees recht. Deze afdeling is een kennisafdeling die ten dienste staat van het Nederlandse overheidsbeleid. Medewerkers van de afdeling verzorgen regelmatig lezingen en cursussen bij andere departementen en uitvoerende diensten. Leden van het Hofcluster verzorgen op regelmatige basis cursussen over de procesvoering bij het Hof en geven lezingen over de ontwikkelingen in het Unierecht, bijvoorbeeld aan universiteiten, de Academie voor Wetgeving en rechtbanken.

Er bestaan verschillende mogelijkheden om stage te lopen bij het Hofcluster. Zo bestaat de gelegenheid om de buitenstage van de opleiding tot rechter door te brengen bij het Hofcluster. Daarnaast kunnen studenten een stage lopen bij DJZ/ER om zo kennis te maken met de Europese procesvoering. In 2017 hebben 6 studentstagiaires op de afdeling meegewerkt.

Hoofdstuk 2

Uitspraken van het Hof van Justitie en het Gerecht van de EU

In dit hoofdstuk treft u een overzicht aan van alle in 2017 door de Europese hoven in Luxemburg afgedane zaken waaraan de Nederlandse regering heeft deelgenomen. De zaken zijn geordend naar onderwerp. Bij prejudiciële zaken staat tussen haakjes vermeld uit welke lidstaat de verwijzingsuitspraak afkomstig is.

De volledige tekst van de in dit jaarbericht besproken arresten vindt u op de website van het Expertise Centrum Europees Recht (ECER) van het ministerie van Buitenlandse Zaken (www.minbuza.nl/ecer) of op de website van het Hof van Justitie van de EU (<http://curia.europa.eu>). Op deze sites kunt u tevens terecht voor aanvullende informatie bij de uitspraken.

Aanbesteding

Arrest van het Gerecht van 28 september 2017, Aanbestedingskalender c.s. tegen Commissie ondersteund door o.a. Nederland, zaak T-138/15

Aanbestedingskalender c.s. zijn Nederlandse ondernemingen op het gebied van elektronisch aanbesteden in Nederland. Zij hebben een klacht ingediend bij de Europese Commissie. Volgens hen is de financiering die Nederland heeft verstrekt voor de ontwikkeling en introductie van het elektronisch platform TenderNed, onrechtmatige staatssteun. Op 18 december 2014 heeft de Commissie geoordeeld dat er geen sprake is van staatssteun in de zin van artikel 107, lid 1, VWEU. Aanbestedingskalender stelt onderhavig beroep in tegen dit besluit. Het Gerecht overweegt dat de activiteiten van TenderNed onder meer uitvoering geven aan verplichtingen op grond van de Europese aanbestedingsregels. De activiteiten zijn naar hun aard en doel verweven met de activiteit van aanbesteding door aanbestedende diensten en daardoor verbonden met de uitoefening van het openbaar gezag. Deze activiteiten van TenderNed zijn volgens het Gerecht dan ook niet-economisch van aard en er is derhalve geen sprake van schending van artikel 107, lid 1, VWEU. TenderNed heeft tegen deze uitspraak hogere voorziening ingesteld bij het Hof van Justitie.

Asiel en Migratie

Arrest van het Hof van 7 maart 2017, X en X, zaak C-638/16 PPU (België)

Een christelijk gezin uit Aleppo (Syrië) vroeg op de Belgische ambassade in Libanon om humanitaire redenen een visum aan. Eenmaal in België wilde het gezin asiel aanvragen. Dit verzoek werd afgewezen omdat niet was verzekerd dat het gezin binnen de gestelde termijn het grondgebied van de lidstaten weer zou verlaten. Dit is een vereiste van de Visumcode (verordening 810/2009). De verwijzende rechter vraagt of lidstaten verplicht zijn om op grond van artikel 25 van de Visumcode een zogenaamd humanitair visum (formeel: visum met territoriaal beperkte geldigheid) af te geven, wanneer een weigering zou kunnen leiden tot een schending van onder andere het Handvest. Het Hof beslist dat een aanvraag van een visum met de bedoeling om bij aankomst in de EU asiel aan te vragen, buiten de werkingssfeer van de Visumcode valt. De Visumcode voorziet uitsluitend in visa voor kort verblijf (maximaal 90 dagen in een periode van 180 dagen). Humanitaire visa of verblijfstitels voor lang verblijf behoren – bij gebrek aan harmonisatie – tot de bevoegdheid van de lidstaten. De aanvraag van het gezin uit Aleppo wordt dus niet geregeld door het Unierecht. Bijgevolg is het Handvest niet van toepassing. Dit komt grotendeels overeen met de door de Nederlandse regering gewenste uitkomst in deze zaak.

| 18 |

Arrest van het Hof van 13 september 2017, Khir Amayry, zaak C-60/16 (Zweden)

Khir Amayry heeft in Zweden een verzoek om internationale bescherming gedaan. Italië heeft het Zweedse verzoek om hem over te nemen ingewilligd. Daarna is Khir Amayry door Zweden in bewaring gesteld. De centrale vraag van de verwijzende rechter ziet op de maximale duur dat een asielzoeker in bewaring mag worden gehouden in afwachting van de overdracht. Het Hof oordeelt dat een bewaring van maximaal twee maanden is geoorloofd, mits de bewaring niet langer duurt dan de termijn die voor de overdrachtsprocedure noodzakelijk is. Deze termijn is maximaal zes weken vanaf de datum waarop het beroep of het bezwaar niet langer opschortende werking heeft. Het arrest komt gedeeltelijk overeen met het Nederlandse standpunt.

Arrest van het Hof van 14 september 2017, K, zaak C-18/16 (Nederland, rechtbank Den Haag)

K, een derdelander reizend met een vals paspoort, is op Schiphol aangehouden. Bij zijn asielaanvraag wordt hij in bewaring gesteld.

De rechtbank Den Haag vraagt in de beroepsprocedure van K of de bepaling uit de opvangrichtlijn (2013/33) die dit toestaat, geldig is in het licht van artikel 6 van het Handvest (recht op vrijheid). Op grond van artikel 8, lid 3, eerste alinea, onder a) en b) van de opvangrichtlijn kan een asielzoeker in bewaring worden gehouden om zijn identiteit of nationaliteit vast te stellen of de gegevens te verkrijgen die ten grondslag liggen aan het verzoek om internationale bescherming en die niet zouden kunnen worden verkregen als de betrokkene niet in bewaring zou worden gehouden, met name in geval van risico op onderduiken. Het Hof oordeelt dat deze bepaling geldig is nu aan alle voorwaarden zoals gesteld door artikel 52, lid 1, van het Handvest, is voldaan. Het stelt in het bijzonder vast dat de bepaling het juiste evenwicht heeft bewaard tussen enerzijds het recht op vrijheid van de verzoeker en anderzijds de eisen voor de vaststelling van diens identiteit of nationaliteit zoals vereist voor het goed functioneren van het gemeenschappelijk Europees asielstelsel. Dit is in lijn met het Nederlandse standpunt.

Arrest van het Hof van 26 juli 2017, Ouhrami, zaak C-225/16 (Nederland, Hoge Raad)

Deze zaak draait om de vraag wanneer de duur van een Unierechtelijk inreisverbod begint te lopen. Ouhrami is een derdelander die in 2002 door Nederland ongewenst is verklaard. Jaren later wordt hij toch in Nederland gesignaleerd. Ouhrami wordt voor dat feit vervolgd en strafrechtelijk veroordeeld. Volgens hem is deze strafrechtelijke sanctie onrechtmatig in het licht van de Europese terugkeerrichtlijn (2008/115). Hij stelt dat de oude ongewenstverklaring gelijkgesteld moet worden met een Europees inreisverbod en dat de duur daarvan inmiddels is verlopen. De Hoge Raad wil van het Hof weten op welk moment de duur van een inreisverbod aanvangt. Het Hof oordeelt dat de duur van een inreisverbod pas aanvangt vanaf het moment dat de betrokkene het grondgebied van de Unie daadwerkelijk heeft verlaten. Dit oordeel is in lijn met het Nederlandse standpunt.

| 19 |

Burgerschap

Arrest van het Hof van 10 mei 2017, Chavez-Vilchez e.a., zaak C-133/15 (Nederland, Centrale Raad van Beroep)

Aanleiding van deze zaak was de weigering door de Nederlandse autoriteiten van een bijstandsuitkering en/of kinderbijslag aan moeders met de nationaliteit van een derde land (ouder-derdelander), die geen

geldige verblijfstitel hebben in Nederland en die ten minste één kind met de Nederlandse nationaliteit hebben (kind-Unieburger). De kinderen ontlene de Nederlandse nationaliteit aan hun Nederlandse vaders. Moeder, vader en kind(eren) wonen niet meer samen en de dagelijkse zorg voor het kind ligt primair bij de ouder-derdelander. De vraag is of in die omstandigheden de ouder-derdelander een afgeleid verblijfsrecht heeft in de zin van het arrest-Zambrano (C-34/09). Het Hof oordeelt dat artikel 20 VWEU zich verzet tegen nationale maatregelen – waaronder de weigering van een verblijfsrecht aan familieleden van een Unieburger – die tot gevolg hebben dat het kind-Unieburger het effectieve genot van de essentie van die rechten wordt ontzegd doordat het verplicht zou zijn het grondgebied van de Unie te verlaten. Bij de beoordeling of daarvan sprake is, moeten de nationale autoriteiten nagaan welke ouder de daadwerkelijke zorg voor het kind heeft en of er een daadwerkelijke afhankelijkheidsverhouding bestaat tussen het kind en de ouder-derdelander. Zij moeten daarbij rekening houden met het recht op eerbiediging van het gezinsleven en met het hogere belang van het kind. De omstandigheid dat de Nederlandse ouder daadwerkelijk alleen de dagelijkse zorg voor het kind kan en wil dragen, vormt een relevant gegeven bij die beoordeling. Dat sluit echter niet uit dat het kind-Unieburger dusdanig afhankelijk is van de ouder-derdelander dat verblijf aan deze laatste niet kan worden geweigerd. Deze uitkomst is niet in lijn met de Nederlandse inbreng in deze zaak.

| 20 |

Civiel recht

Arrest van het Hof van 2 maart 2017, Henderson, zaak C-354/15 (Portugal)

Henderson komt zijn verplichtingen jegens de in Portugal gevestigde bank Novo Banco niet na. Daarop verzoekt de bank om een conservatoire maatregel die op het adres van Henderson in Ierland wordt betekend. Henderson claimt die betekening echter nooit te hebben ontvangen. Daarnaast ontbrak het modelformulier in een taal die hij begrijpt. Het Hof oordeelt dat een gerechtelijk stuk dat in een andere lidstaat wordt betekend, inderdaad vergezeld moet gaan van een vertaling die de ontvanger begrijpt. Een betekening van een geding-inleidend stuk is geldig zelfs als de ontvangstbevestiging van het aangetekend schrijven dat het aan de geadresseerde ervan te betekenen stuk bevat, is vervangen door een gelijkwaardig document of als het is betekend aan familie of een werknemer van de geadresseerde. Daarbij geldt wel de voorwaarde dat kan

worden vastgesteld dat de geadresseerde het betrokken stuk in ontvangst heeft genomen onder zodanige voorwaarden dat zijn rechten van verdediging zijn geëerbiedigd. Het arrest is grotendeels in overeenstemming met het standpunt van de Nederlandse regering.

Arrest van het Hof van 14 september 2017, Nogueira e. a., zaken C-168/16 en C-169/16 (België)

In deze zaak heeft een aantal oud-werknemers van twee Ierse luchtvaartmaatschappijen hun voormalige werkgever voor de Belgische rechter gedaagd. België is de lidstaat waar zij hun thuisbasis hadden toen zij nog voor de luchtvaartmaatschappijen werkten. Het begrip 'thuisbasis' heeft een eigen betekenis onder verordening 3922/91 voor de luchtvaartsector. De vraag rijst of de Belgische rechter bevoegd is te oordelen in dit geschil, nu in de arbeidsovereenkomsten is bepaald dat de Ierse rechter bevoegd is. De Belgische rechter vraagt het Hof om uitleg van artikel 19, lid 2, van de Brussel-I verordening (44/2001). Hij wil in het bijzonder weten of het begrip 'plaats waar de werknemer gewoonlijk werkt' in die bepaling samenvalt met de 'thuisbasis'. Het Hof antwoordt dat met het begrip 'plaats waar de werknemer gewoonlijk werkt' wordt bedoeld op de plaats waar of van waaruit de werknemer feitelijk het belangrijkste deel van zijn verplichtingen jegens zijn werkgever vervult. Dat begrip kan niet worden gelijkgesteld met het begrip 'thuisbasis'. De 'thuisbasis' vormt wel een belangrijke aanwijzing om de 'plaats waar de werknemer gewoonlijk werkt' te bepalen. De uitspraak is in lijn met het Nederlandse standpunt.

| 21 |

Consumentenbescherming

Arrest van het Hof van 2 maart 2017, Zentrale zur Bekämpfung unlauteren Wettbewerbs Frankfurt am Main, zaak C-568/15 (Duitsland)

Deze consumentenzaak gaat onder meer over de vraag of het in artikel 21 van de consumentenrichtlijn (2011/83) bedoelde begrip telefonisch 'basistarief' zo moet worden uitgelegd dat de kosten van een telefoongesprek naar een servicenummer niet meer mogen bedragen dan de kosten van een oproep naar een normaal geografisch vast of mobiel nummer. Volgens het Hof gaat het om de voor een normaal gesprek aangerekende standaardkosten die de consument mag verwachten en waarover de handelaar achter het servicenummer hem niet hoeft in te lichten. Dit oordeel komt overeen met het Nederlandse standpunt.

Arrest van het Hof van 30 maart 2017, Verband Sozialer Wettbewerb, zaak C-146/16 (Duitsland)

In deze zaak is het Verband Sozialer Wettbewerb van mening dat de reclameadvertentie van DHL Paket in strijd is met de richtlijn oneerlijke handelspraktijken (2005/29). In de advertentie worden het geografische adres en de identiteit van de handelaar niet vermeld. Deze informatie kan de consument pas naderhand op de website vinden die bij het betrokken product hoort. Het Hof oordeelt dat moeten worden beoordeeld in hoeverre de beperkingen qua ruimte in de reclametekst rechtvaardigen dat informatie over de betrokken handelaar of leverancier uitsluitend online wordt weergegeven, en of deze informatie eenvoudig en snel via de internetsite kan worden verkregen. Het oordeel van het Hof is gedeeltelijk in overeenstemming met het standpunt van de Nederlandse regering.

Douane

| 22 |

Arrest van het Hof van 16 februari 2017, Aramex, zaak C-145/16 (Nederland, Gerechtshof Amsterdam)

In deze zaak staat de geldigheid van de douane-indelingsverordening (301/2012) van de Commissie ter discussie. Aanleiding voor de vragen van de Hoge Raad aan het Hof is een geschil tussen Aramex en de belastingdienst. Aramex is importeur van de Spyder, een sportvoertuig op drie wielen. Volgens de belastingdienst valt de Spyder onder het douanetarief voor 'automobielen en andere motorvoertuigen', terwijl Aramex van mening is dat deze valt onder het tarief voor 'motorrijwielen'. Het Hof oordeelt, conform het Nederlandse standpunt, dat het hier gaat om 'automobielen en andere motorvoertuigen'.

Arrest van het Hof van 22 maart 2017, GoFra en X en Gopro Cooperatief, gevoegde zaken C-435/15 en C-666/15 (Duitsland resp. Nederland, Rechtbank Noord-Holland)

In dit arrest in twee gevoegde zaken schept het Hof duidelijkheid over de douane-indeling van vijf types actiecamera's van het merk GoPro Hero. Deze camera's kunnen foto's maken en filmen met een opnamecapaciteit van meer dan 30 minuten. De opgenomen beelden worden in verschillende, kleine bestanden op de geheugenkaart vastgelegd. Eén type actiecamera kan bovendien extern opgenomen bestanden op de geheugenkaart opslaan, maar deze camera kan die bestanden niet op een externe monitor weergeven. Nederland leverde alleen inbreng in zaak C-666/15. Met betrekking tot deze zaak oordeelt het Hof dat het niet relevant is dat

video-opnamen in meerdere, kleine bestanden worden opgeslagen. Relevant is of de camera onafgebroken tenminste 30 minuten beelden kan opnemen. Als dat het geval is, dan is indeling onder 8520 80 30 (digitale fototoestellen) uitgesloten en is indeling onder 8525 80 91 of 8525 80 99 (videocamera-opnametoestellen) aangewezen. Daarnaast beslist het Hof dat de onmogelijkheid om extern opgenomen bestanden op een externe monitor af te spelen, in de weg staat aan indeling onder 8525 80 99 ('andere' video-opnametoestellen). Deze post vereist namelijk dat de camera's de extern opgenomen bestanden kunnen weergeven op een extern televisietoestel of beeldscherm. Op dit laatste punt refereerde Nederland zich aan het oordeel van het Hof. Voor het overige strookt het arrest met het Nederlandse standpunt.

Arrest van het Hof van 26 april 2017, Stryker EMEA Supply Chain Services BV, zaak C-51/16 (Nederland, Rechtbank Noord-Holland)

De Nederlandse douaneautoriteiten gaven aan Stryker Emea Supply Chain Services drie bindende tariefinlichtingen (bti's) af op grond waarvan drie modellen implantaatschroeven werden ingedeeld onder GN-post 9021 90 90, 'andere orthopedische artikelen en toestellen'. Deze implantaatschroeven zijn bestemd voor de behandeling van breuken of voor de bevestiging van prothesen in het menselijke lichaam. Na afgifte van deze bti's stelde de Europese Commissie uitvoeringsverordening 1212/2014 vast. Deze verordening deelde medische schroeven in onder GN-post 8108 90 90, 'andere artikelen van titaan'. Uitvoering gevend aan deze verordening trokken de douaneautoriteiten de afgegeven bti's in, waartegen Stryker bezwaar maakte. De vraag is onder welke post de implantaatschroeven van Stryker ingedeeld moeten worden. Het Hof beslist dat de schroeven ingedeeld moeten worden onder post 9021. De implantaatschroeven onderscheiden zich namelijk van normale producten door hun zorgvuldige afwerking, uiterste nauwkeurigheid, wijze van vervaardiging en specifieke functie. Het gegeven dat deze schroeven uitsluitend met behulp van specifieke instrumenten in het menselijk lichaam ingebracht kunnen worden, is volgens het Hof een belangrijk kenmerk, dat indeling onder post 9021 rechtvaardigt. De Nederlandse regering heeft zich in deze zaak gerefereerd aan het oordeel van het Hof.

Arrest van het Hof van 11 mei 2017, The Shirtmakers, zaak C-59/16 (Nederland, Hoge Raad)

The Shirtmakers importeert textielgoederen vanuit Azië. Het had voor het vervoer van de goederen gebruikgemaakt van een tussenpersoon. Deze bracht naast de kosten voor het feitelijke vervoer een opslag voor zijn eigen diensten in rekening. The Shirtmakers had bij de douaneaangifte alleen de kosten voor het feitelijke vervoer opgegeven. Volgens de douane-inspecteur was daarmee de douanewaarde te laag vastgesteld; ook de opslag van de tussenpersoon zou moeten worden opgegeven in de douaneaangifte. De Hoge Raad vraagt om uitleg van het begrip ‘kosten van vervoer’ in de zin van artikel 32, lid 1, onder e), i) van het communautair douanewetboek (verordening 2913/92).

Het Hof stelt voorop dat het begrip ‘kosten van vervoer’ een autonoom Unierechtelijk begrip is, dat bovendien ruim moet worden uitgelegd. Het oordeelt dat het alle hoofd- en nevenkosten die verband houden met de overbrenging van goederen naar het douanegebied van de Unie omvat, ongeacht of die kosten inherent zijn aan of noodzakelijk zijn voor het feitelijke vervoer van die goederen. Ook de opslag voor de diensten van de tussenpartij – verricht ten behoeve van het vervoer – zijn dus ‘kosten van vervoer’ en tellen mee voor bepaling van de douanewaarde. De uitspraak is conform het Nederlandse standpunt.

| 24 |

Arrest van het Hof van 12 oktober 2017, X, zaak C-661/15 (Nederland, Hoge Raad)

Aanleiding van de vragen van de Hoge Raad is een geschil tussen X BV en de staatssecretaris van Financiën over diens afwijzing van verzoeken tot terugbetaling van bij de invoer van auto’s betaalde douanerechten. Nadat de auto’s waren ingevoerd, werden bepaalde types teruggehaald door de producent om een onderdeel te laten vervangen omdat de producent had ontdekt dat het risico bestond dat de stuurkoppeling defect zou raken. Artikel 145, lid 2, van de uitvoeringsverordening bij het communautair douanewetboek bepaalt dat de douanewaarde kan worden aangepast voor producten die na de invoer gebreken blijken te hebben. Het Hof oordeelt dat dit artikel zowel geldt voor goederen met gebreken, als ook voor die waarvan is vastgesteld dat er een risico op een gebrek bestaat. De vervolgvraag was of artikel 145, lid 3, geldig is. Die bepaling schrijft voor dat de aanpassing van de douanewaarde als gevolg van een gebrek binnen twaalf maanden moet worden vastgesteld. Het Hof oordeelt dat die twaalfmaandentermijn in strijd is met andere bepalingen in het douanewetboek en dus ongeldig. De uitspraak is niet in lijn met het door Nederland ingebrachte standpunt.

Arrest van het Hof van 19 oktober 2017, A, C-522/16 (Nederland, Hoge Raad)

Deze Nederlandse zaak betreft een geding tussen A en de staatssecretaris van Financiën over uitnodigingen tot betaling van aanvullende invoerrechten en omzetbelasting. A had bij invoer van kippenvlees uit Zuid-Amerika een te hoge prijs vermeld op de douaneaangiften met het oogmerk om geen aanvullende rechten verschuldigd te zijn. Uit onderzoek van de Nederlandse douaneautoriteiten bleek dat aan de invoer een kunstmatige constructie ten grondslag lag. Het Hof oordeelt dat de bescheiden die krachtens artikel 3, lid 2, van verordening 1484/95 over de pluimveesector moeten worden overgelegd 'gegevens' zijn in de zin van artikel 201, lid 3, tweede alinea, communautair douanewetboek. Voorts oordeelt het Hof dat onder de 'schuldenaar' van de douaneschuld in de zin van die bepaling mede moet worden begrepen de natuurlijke persoon die nauw en bewust betrokken is geweest bij de kunstmatige constructie, ook al heeft diegene niet zelf verkeerde gegevens verstrekt. Tot slot oordeelt het Hof dat artikel 221, lid 4, communautair douanewetboek niet de mogelijkheid uitsluit dat een douaneschuld die overeenkomstig artikel 201, lid 1, communautair douanewetboek is ontstaan, aan de schuldenaar wordt medegegeeld na het verstrijken van de termijn van artikel 221, lid 3, communautair douanewetboek. Het arrest is in lijn met het door de Nederlandse regering naar voren gebrachte standpunt.

| 25 |

Energie

Arrest van het Hof van 22 juni 2017, E.ON Biofor Sverige, zaak C-549/15 (Zweden)

Deze zaak gaat over het zogenaamde massabalanssysteem als bedoeld in artikel 18 van de richtlijn hernieuwbare energie (2009/28). Het massabalanssysteem is een administratief vehikel dat moet worden bijgehouden door marktpartijen en dat een functie vervult bij de verificatie of biobrandstof en vloeibare biomassa voldoen aan de duurzaamheidscriteria van de richtlijn hernieuwbare energie. E.ON kan door een bevel van het Zweedse Energieagentschap biogas dat in Duitsland is geproduceerd en via het Duitse en Deense gasnet wordt ingevoerd in Zweden, niet opnemen in het massabalanssysteem. Hierdoor kan dit biogas niet kwalificeren als 'duurzaam' in de zin van de richtlijn, en loopt E.ON een bepaalde gunstige belastingregeling mis. In dit arrest bepaalt het Hof dat artikel 18 van de richtlijn lidstaten er niet toe verplicht om de invoer van biogas via een gekoppeld gasnet van een andere lidstaat toe te staan. Ook

stelt het Hof dat er geen feiten of omstandigheden zijn die zouden duiden op de ongeldigheid van artikel 18 van de richtlijn. Het Hof oordeelt wel dat het Zweedse bevel een belemmering van het handelsverkeer is. Het Zweedse Energieagentschap is er niet in geslaagd het Hof te overtuigen van een rechtvaardiging voor deze belemmering. De Nederlandse regering heeft in deze zaak alleen betoogd dat artikel 18 van de richtlijn op zich niet in de weg staat aan de toepassing van een massabalans over de landsgrenzen heen. Dit is ook de visie van het Hof.

Externe betrekkingen

Advies 2/15 van het Hof van 16 mei 2017 inzake het voorgenomen handelsakkoord EU-Singapore

De Europese Commissie vraagt het Hof om advies over de bevoegdheidsverdeling tussen de EU en de lidstaten ten aanzien van de voorgenomen handelsovereenkomst tussen de EU en Singapore. Volgens het Hof valt het handelsakkoord met Singapore niet in zijn geheel onder de exclusieve bevoegdheid van de Unie. Dat betekent dat het akkoord door de Unie en haar lidstaten samen kan worden gesloten. Hoewel het overgrote deel van het akkoord volgens het Hof onder de exclusieve bevoegdheid van de Unie valt, geldt dat niet voor de bepalingen over indirecte investeringen tussen de Unie en Singapore en het systeem voor de beslechting van geschillen tussen investeerders en staten. Deze onderdelen vallen onder de gedeelde bevoegdheid van de Unie en de lidstaten. Het Hof oordeelt daarmee dat ook de afspraken over duurzaamheid, transport en intellectueel eigendom in de context van het handelsakkoord met Singapore binnen de exclusieve bevoegdheid van de Unie vallen. Het akkoord bevat volgens het Hof geen onderdelen die onder de exclusieve bevoegdheid van de lidstaten vallen. Nederland heeft ingebracht dat het om een gemengd akkoord gaat.

Arrest van het Hof van 26 oktober 2017, Commissie tegen Raad ondersteund door o.a. Nederland, zaak C-389/15

Deze zaak draait om een geschil tussen de Commissie en de Raad over het machtigingsbesluit van de Raad tot het openen van onderhandelingen over de herziening van de Overeenkomst van Lissabon over oorsprongsbenamingen en geografische aanduidingen. De Commissie verzoekt het Hof om nietigverklaring van het besluit van de Raad omdat zij

vindt dat de Raad zijn besluit ten onrechte op artikel 114 VWEU (interne markt) als rechtsgrondslag heeft gebaseerd en daarin ook de lidstaten als onderhandelaars heeft aangesteld. Volgens de Commissie is uitsluitend de Unie bevoegd om deze onderhandelingen te voeren. Het Hof stelt de Commissie in het gelijk door te oordelen dat de overeenkomst onder de gemeenschappelijke handelspolitiek (artikel 207 VWEU) valt en dus tot de exclusieve bevoegdheid van de Unie behoort.

Fiscaal recht

Arrest van het Hof van 9 februari 2017, X, zaak C-283/15 (Nederland, Hoge Raad)

X is een Nederlander die in 2007 in Spanje woonde. Hij heeft geen inkomen in Spanje maar genereert 60 % van zijn inkomen in Nederland. De Nederlandse regel bepaalt dat niet-ingezetenen 90 % van hun inkomen in Nederland moeten ontvangen om in aanmerking te komen voor hypotheekrenteaftrek. Dit is volgens het Hof in strijd met het vrij verkeer van kapitaal. X moet in zijn omstandigheden aanspraak kunnen maken op aftrek in verhouding met zijn inkomen, i.e. 60 % van het recht op hypotheekrenteaftrek. Het oordeel is niet in lijn met het Nederlandse standpunt.

| 27 |

Arrest van het Hof van 15 februari 2017, X, zaak C-317/15 (Nederland, Hoge Raad)

X heeft bankrekeningen in Luxemburg en Zwitserland maar deze niet vermeld in zijn belastingaangifte. De belastingdienst ontdekt deze alsnog en legt een navorderingsaanslag op. Nederland hanteert een navorderingstermijn tot 12 jaar voor vermogen in het buitenland, terwijl zij een termijn van 5 jaar hanteert als dat vermogen zich in Nederland bevindt. De Hoge Raad vraagt zich af of de termijn strookt met het Unierecht. Het Hof oordeelt dat dat zo is. Artikel 64, lid 1, VWEU is van toepassing op de verlengde navorderingstermijn en deze valt onder de mogelijkheid die artikel 64, lid 1, VWEU de lidstaten biedt om beperkingen toe te passen op het kapitaalverkeer in verband met het verrichten van financiële diensten. Dit oordeel is in lijn met het standpunt van de Nederlandse regering.

Arrest van het Hof van 4 mei 2017, A, zaak C-33/16 (Finland)

Deze zaak gaat over vrijstelling van de bruto toegevoegde waarde (verder: btw) voor hijsdiensten in de Finse havens. A stelt dat deze diensten vallen onder vrijstelling uit artikel 148, onder d), van de btw-richtlijn (2006/112).

Het Hof oordeelt dat hijsdiensten bestaande uit het laden en lossen van een schip, diensten zijn die worden verricht voor de rechtstreekse behoeften van de lading van de in artikel 148, onder a), van die richtlijn bedoelde schepen. Niet alleen hijsdiensten die plaatsvinden in de eindhandelsfase van een dergelijke dienst, kunnen worden vrijgesteld, maar tevens in een eerdere fase verrichte diensten, zoals een dienst verricht door een onderaannemer voor een ondernemer die deze vervolgens doorberekent aan een transit- of vervoersonderneming. Ook hijsdiensten bestaande uit het laden en lossen van een schip, die worden verricht voor degene die deze lading onder zich heeft, zoals de exporteur of de importeur ervan, kunnen worden vrijgesteld. Dit komt overeen met het Nederlands standpunt.

Arrest van het Hof van 21 september 2017, Aviva, zaak C-605/15 (Polen)

De Aviva-groep is actief op het gebied van verzekeringsdiensten en pensioenbescherming in Europa. De hoofdactiviteiten van deze groep zijn de opbouw van langetermijnsparplannen, fondsbeheer en verzekeringen. De Aviva-groep wil graag profiteren van een btw-vrijstelling op het gebied van verzekeringen. Vraag is of zij dat kan. Het Hof oordeelt dat de btw-vrijstelling uit de btw-richtlijn alleen betrekking heeft op een zelfstandige groepering van personen (hierna: ZGP) waarvan de leden een activiteit van algemeen belang uitoefenen. Diensten verricht door ZGP's waarvan de leden een economische activiteit op het gebied van verzekeringen uitoefenen die niet een dergelijke activiteit van algemeen belang is, komen daarom niet in aanmerking voor deze vrijstelling. Het arrest komt niet overeen met het Nederlandse standpunt.

| 28 |

Arrest van het Hof van 4 oktober 2017, Mercedes Benz, zaak C-164/16 (Verenigd Koninkrijk)

Op grond van de *Agility*-overeenkomst blijft de eigendom van het geleasede voertuig in eerste instantie bij Mercedes-Benz, maar heeft de klant de optie om aan het einde van de leaseperiode het voertuig te kopen. De verschuldigde maandelijkse termijnen tellen bij deze overeenkomst op tot een bedrag van ongeveer 60% van de verkoopprijs, waardoor de klant die de koopoptie wil uitoefenen, nog ongeveer 40% van de verkoopprijs moet betalen. In geschil was of de *Agility*-overeenkomst kwalificeert als een 'levering van goederen' dan wel als een 'dienst' in de zin van de btw-richtlijn. Deze kwalificatie is van belang voor de wijze van heffen van de verschuldigde btw. Het Hof oordeelt dat een leaseovereenkomst met een koopoptie kwalificeert als een levering van een goed in de zin van artikel 14,

lid 2, onder b) van de btw-richtlijn wanneer de uitoefening van de koopoptie formeel gezien weliswaar facultatief is, maar in werkelijkheid de enige economisch rationele keuze blijkt te zijn. Dit is het geval wanneer de som van de leasetermijnen overeenstemt met de verkoopwaarde van het voertuig en de klant bij uitoefening van de koopoptie geen aanzienlijk hoger bedrag moet betalen, aldus het Hof. Dit oordeel is geheel in lijn met het Nederlandse standpunt.

Arrest van het Hof van 26 oktober 2017, The English Bridge Union, zaak C-90/16 (Verenigd Koninkrijk)

The English Bridge Union wil van de Britse belastingdienst terugbetaling van de btw die is betaald over de inschrijfgelden die aan haar leden in rekening zijn gebracht voor deelname aan de door haar georganiseerde bridgetoernooien. De btw-richtlijn voorziet in vrijstellingen die tot doel hebben bepaalde activiteiten van algemeen belang te bevorderen. Artikel 132, lid 1, onder m, van de btw-richtlijn ziet op diensten die nauw samenhangen met de beoefening van sport. De vraag is nu of wedstrijdbridge gezien kan worden als een sport in de zin van de btw-richtlijn. Het Hof beantwoordt deze vraag ontkennend. De vrijstellingen in de btw-richtlijn moeten restrictief worden uitgelegd. Volgens het Hof wordt sport gekenmerkt door een niet te verwaarlozen lichamelijke component. Aangezien bij wedstrijdbridge de lichamelijke component te verwaarlozen is, vormt bridge volgens het Hof geen sport in de zin van de btw-richtlijn. Dat een activiteit de lichamelijke en geestelijke gezondheid bevordert en in wedstrijdverband wordt uitgeoefend, betekent volgens het Hof nog niet dat deze gezien moet worden als een sport. Deze uitspraak is niet in overeenstemming met het Nederlandse standpunt.

| 29 |

Intellectueel eigendom

Arrest van het Hof van 20 december 2017, Acacia e.a., gevoegde zaken C-397/16 (Italië) en C-435/16 (Duitsland)

Acacia e.a. vervaardigen replica's van de velgen die Audi en Porsche produceren. Audi en Porsche zijn houder van een Gemeenschapsmodel voor die velgen. De Italiaanse respectievelijk Duitse verwijzende rechters vragen om uitleg van de zogenoemde reparatieclausule van artikel 110, lid 1, van de verordening betreffende Gemeenschapsmodellen (6/2002). Op grond van die bepaling kunnen reparaties aan een samengesteld

voortbrengsel geen inbreuk maken op het Gemeenschapsmodel. Het Hof oordeelt dat de reparatieclausule niet beperkt is tot onderdelen van een samengesteld voortbrengsel waarvan de uiterlijke kenmerken bepalend zijn voor het beschermde model. Deze reparatieclausule is uitsluitend van toepassing op onderdelen van een samengesteld voortbrengsel die visueel identiek zijn aan de originele onderdelen. De fabrikant of verkoper van een onderdeel van een samengesteld voortbrengsel zoals Acacia e.a. – die zich met succes op die reparatieclausule wil beroepen – heeft wel een zorgvuldigheidsplicht met betrekking tot de naleving van de in artikel 101, lid 1, gestelde voorwaarden door de downstream-gebruiker. Het arrest van het Hof is in lijn met het Nederlandse standpunt.

Arrest van het Hof van 20 december 2017, Schweppes, zaak C-291/16 (Spanje)

Schweppes International Limited is houdster van het merk ‘Schweppes’ in een groot aantal EU-lidstaten. Coca Cola/Atlantic Industries is houdster van hetzelfde merk in een aantal andere lidstaten. Schweppes International Limited wil voorkomen dat producten van het merk Schweppes, die zijn geproduceerd en in de handel zijn gebracht door Coca Cola, worden ingevoerd en verhandeld in Spanje, waar Schweppes International Limited de houdster van het merk is. Op grond van het EU-merkenrecht kan een houder van een merk zich verzetten tegen de invoer van identieke waren die van hetzelfde merk zijn voorzien en afkomstig zijn uit een andere lidstaat. Dat geldt volgens het Hof ook als een merk, zoals in het geval van Schweppes, aanvankelijk aan dezelfde houder toebehoorde. Artikel 7, lid 1, van de EU-merkenrichtlijn (2008/95) staat het de houder echter niet toe het gebruik van een merk te verbieden voor waren die onder dit merk door de houder of met zijn toestemming in de Unie in de handel zijn gebracht. Dat is volgens het Hof het geval als de merkhouder, alleen of door zijn merkstrategie met de andere merkhouder te coördineren, actief en bewust het beeld of imago van één enkel globaal merk is blijven versterken, en aldus bij het betrokken publiek verwarring heeft geschapen of versterkt over de commerciële herkomst van de van dat merk voorziene waren. De uitspraak van het Hof is in overeenstemming met het standpunt van de Nederlandse regering.

Landbouw

Arrest van het Gerecht van 29 maart 2017, Nederland tegen Commissie, zaak T-501/15

In deze zaak kwam Nederland op tegen een beslissing van de Commissie om Europese landbouwgeden terug te vorderen. Het betrof financiering uit het Europees Landbouwgarantiefonds. De Commissie verweet de Nederlandse autoriteiten een te mild sanctiesysteem voor de niet-naleving van de randvoorwaarden. In het bijzonder vond de Commissie dat in Nederland een te groot aantal niet-nalevingen van de randvoorwaarden in de aanvraagjaren 2009 tot en met 2011 aangemerkt waren als gevallen van niet-naleving van gering belang. Daarnaast was de Commissie van mening dat in die jaren voor bepaalde randvoorwaarden een onvolledige controle was uitgevoerd. Het Gerecht verwerpt het beroep van Nederland.

Arrest van het Hof van 19 oktober 2017, Vion Livestock, zaak C-383/16 (Nederland, College van Beroep voor het Bedrijfsleven)

Vion is een exportbedrijf dat in 2010 levende runderen heeft uitgevoerd naar Libanon. Vion heeft daarvoor subsidie (exportrestitutie) ontvangen. De dieren zijn vervoerd van Woerden naar Beiroet. In Koper (Slovenië) zijn de dieren uit de vrachtauto en in een schip geladen en hebben zij het grondgebied van de Europese Unie verlaten. De staatssecretaris van Financiën heeft de subsidie van Vion teruggevorderd omdat het journal, als bedoeld in bijlage II bij de verordening 1/2005, niet is bijgehouden tot en met Beiroet maar slechts tot en met Koper. Het Hof heeft in antwoord op vragen van het College van Beroep voor het Bedrijfsleven bepaald dat bij de export van dieren de transporteur een logboek over dierenwelzijn moet bijhouden tot en met de eindbestemming in het derde land teneinde exportrestituties te kunnen ontvangen. Dit is ook wat de Nederlandse regering heeft betoogd.

| 31 |

Mededinging

Arrest van het Hof van 14 september 2017, Autortiesibu un komunikšanas konsultacija agentura, zaak C-177/16 (Letland)

Verzoekster in deze zaak is de Letse Buma Stemra. Zij verleent licenties voor de openbare uitvoering van muziekwerken in handelszaken en dienstencentra. Voor de verlening van deze licenties brengt zij een vergoeding in rekening die ten gunste komt van de auteur van het werk.

In Letland is zij de enige die dergelijke licenties verleent. Volgens de Letse mededingingsautoriteit maakt verzoekster misbruik van haar machtspositie door onbillijke tarieven te hanteren. Kernvraag is hoe moet worden bepaald of er sprake is van 'onbillijke tarieven'. Het Hof heeft bepaald dat, om dit te kunnen vaststellen, een vergelijking van de tarieven van dat bureau met de tarieven in de buurlanden en die in andere lidstaten een geschikte manier is. Daarbij geldt wel de voorwaarde dat de referentielanden op grond van objectieve, geschikte en verifieerbare criteria zijn gekozen en dat de vergelijkingen op homogene grondslag zijn verricht. Het oordeel van het Hof is gedeeltelijk in overeenstemming met het standpunt van Nederland.

Arrest van het Hof van 6 december 2017, Coty, zaak C-230/16 (Duitsland)

Coty, een producent van luxe cosmetica, verhandelt haar producten via een stelsel van selectieve distributie. In het kader van dit stelsel is het voor de aangesloten winkeliers verboden om bij de online verkoop van producten gebruik te maken van platforms van een naar buiten toe kenbare derde partij (zoals Amazon of eBay). De vraag is of dit verbod verenigbaar is met artikel 101 VWEU. Het Hof beslist dat selectieve distributie met als doel de instandhouding van het luxe imago van de producten buiten het kartelverbod van artikel 101 VWEU valt, mits gebruik wordt gemaakt van uniforme, objectieve, non-discriminatoire en evenredige selectiecriteria. Hetzelfde geldt voor het verbod op de verkoop van de luxe producten via een online platform van een derde partij. Een dergelijk verbod is volgens het Hof geen *hard core* beperking van de klantenkring of van de passieve verkoop aan eindgebruikers in de zin van artikel 4, onder b en c, van de Groepsvrijstellingsverordening (330/2010). Dit oordeel van het Hof is geheel in lijn met het door Nederland ingebrachte standpunt.

Arrest van het Hof van 20 december 2017, Asociacion Profesional Elite Taxi, zaak C-434/15 (Spanje)

Asociacion Profesional Elite Taxi is een beroepsvereniging van taxibestuurders van de stad Barcelona. Zij stelt bij de verwijzende rechter dat de activiteiten van Uber misleidend zijn en oneerlijke mededinging vormen omdat de chauffeurs van Uber niet beschikken over de nodige taxivergunningen. Om dit te beoordelen moet worden nagegaan of de door Uber geleverde diensten moeten worden beschouwd als vervoersdiensten, als diensten van de informatiemaatschappij of als een combinatie van deze twee. Het Hof erkent dat de bemiddelingsdienst en de vervoersdienst in

beginsel twee onderscheiden diensten kunnen vormen waarop verschillende EU-regelingen van toepassing kunnen zijn. De bemiddelingsdienst via een smartphone-app kan worden beschouwd als een ‘dienst voor de informatiemaatschappij’ zoals gedefinieerd in de richtlijn inzake elektronische handel (2000/31). Een niet-collectieve dienst voor stedelijk vervoer, zoals een taxiservice, moet echter worden aangemerkt als een ‘vervoersdienst’ in de zin van de dienstenrichtlijn (2004/123). In dit geval biedt Uber echter tegelijkertijd de elektronische bemiddeling en de vervoersdienst aan. Het Hof oordeelt dat deze bemiddelingsdienst, waarmee particuliere bestuurders die hun eigen voertuig gebruiken, door middel van een smartphone-app tegen betaling in contact worden gebracht met personen die een stadstraject willen afleggen, moet worden beschouwd als onlosmakelijk verbonden met een vervoersdienst en dus moet worden aangemerkt als een ‘dienst op het gebied van het vervoer’ in de zin van het Unierecht. De uitspraak is gedeeltelijk in overeenstemming met het Nederlandse standpunt in deze zaak.

Milieu

Arrest van het Hof van 19 oktober 2017, Vereniging Hoekschewaards Landschap, zaak C-281/16 (Nederland, Raad van State)

De Vereniging Hoekschewaards Landschap stelt voor de Raad van State dat de Leenheerenpolder (Zuid-Holland) ten onrechte niet meer is aangewezen als deel van de speciale beschermingszone Haringvliet in de zin van de habitatrichtlijn (92/43). Hiertoe moet worden onderzocht of een uitvoeringsbesluit van de Commissie, waarin zij o.a. op voorstel van Nederland heeft besloten om het betrokken gebied van communautair belang (GCB) te verkleinen, geldig is. De Commissie motiveerde haar besluit met het argument dat het oorspronkelijke voorstel van Nederland om de Leenheerenpolder deel uit te laten maken van het GCB, te beschouwen is als een ‘wetenschappelijke fout’. De Raad van State vraagt of de Commissie bevoegd is om het betrokken gebied op dergelijke gronden te verkleinen. Volgens het Hof kan een vergissing in de kennisgeving aan de Commissie inderdaad leiden tot de verkleining van een speciale beschermingszone. Het verzoek van de Nederlandse autoriteiten was echter niet gerechtvaardigd omdat daarin slechts is gewezen op politieke, sociale en budgettaire redenen. Evenmin heeft de Commissie wetenschappelijk bewijs verstrekt waaruit zou blijken dat het aanvankelijke voorstel een fout bevatte. De

Commissie kon het besluit dus niet rechtmatig baseren op een ‘wetenschappelijke fout’ en het is daarom ongeldig. De uitspraak is niet in overeenstemming met de Nederlandse inbreng.

Arrest van het Gerecht van 11 mei 2017, Deza a.s. tegen ECHA ondersteund door o.a. Nederland, T-115/15

De Tsjechische vennootschap Deza a.s. verzoekt het Gerecht om nietigverklaring van een besluit van 12 december 2014 van het Europees Agentschap voor chemische stoffen (ECHA). In dat besluit is de stof DEHP opgenomen in de lijst van stoffen die in aanmerking komen om uiteindelijk te worden opgenomen in bijlage XIV bij verordening 1907/2006 inzake de registratie en beoordeling van en de autorisatie en beperkingen ten aanzien van chemische stoffen (REACH). DEHP is geïdentificeerd als stof die hormoonontregelende eigenschappen heeft met waarschijnlijk ernstige gevolgen voor het milieu in de zin van artikel 57(f) van deze verordening. Het Gerecht verwerpt het verzoek van Deza a.s. en oordeelt dat het besluit van ECHA rechtmatig was. Nederland heeft geïntervenieerd aan de zijde van de Commissie.

| 34 |

Arrest van het Hof van 22 november 2017, Bilbatna de Alquitranes SA e.a tegen Commissie ondersteund door o.a. Nederland, zaak C-691/15 P

De Commissie heeft op grond van verordening 1272/2008 voor de indeling, etikettering en verpakking van stoffen en mengsels (hierna ‘de CLP-verordening’) de stof CTPHT, die ontstaat bij de destillatie van bij hoge temperatuur verkregen koolteer, ingedeeld onder de categorie ‘stoffen die van acute en chronische toxiciteit in het aquatisch milieu zijn’. Het Gerecht heeft deze verordening nietig verklaard, omdat de Commissie een fout zou hebben gemaakt bij het gebruik van de zogeheten ‘optelmethode’ ter kwalificatie van CTPHT. De Commissie had bij toepassing van de optelmethode geen rekening gehouden met de geringe oplosbaarheid van CTPHT. De Commissie stelt tegen dit oordeel van het Gerecht hogere voorziening in bij het Hof. Het Hof wijst de hogere voorziening in zijn geheel af. Nederland heeft in deze zaken de Commissie gesteund.

Arrest van het Hof van 20 december 2017, Protect Natur-, Arten- und Landschaftsschutz Umweltorganisation, zaak C-664/15 (Oostenrijk)

Een Oostenrijkse milieuorganisatie wil de afgifte van een vergunning voor een besneeuwingsinstallatie verhinderen. In de bestuurlijke procedure

wierp de organisatie op dat de installatie schade zou toebrengen aan beschermde soorten (habitatrichtlijn 92/43). In de procedure voor de nationale rechter claimde de organisatie schending van bepalingen van de kaderrichtlijn water (richtlijn 2000/60). De organisatie werd niet-ontvankelijk verklaard omdat zij de waterrechtelijke bezwaren niet in de bestuurlijke fase had opgeworpen. Dit roept vragen op over het recht op toegang tot de rechter voor milieuorganisaties als bedoeld in artikel 9, lid 3, van het Verdrag van Aarhus. In antwoord op de prejudiciële vragen daarover bepaalt het Hof dat een milieuorganisatie die voldoet aan eisen van nationaal procesrecht, bij de rechter moet kunnen opkomen tegen een vergunning voor een activiteit die afbreuk zou doen aan de kwaliteit van water als bedoeld in artikel 4 van de kaderrichtlijn water. Artikel 9, lid 3, Aarhus vereist bovendien dat een dergelijke organisatie kan deelnemen aan de bestuurlijke procedure ter voorbereiding van de vergunning (inspraak), indien deze deelname een voorwaarde is om beroep bij de rechter te kunnen instellen. Bestaat een dergelijk verband tussen de bestuurlijke procedure en het beroep bij de rechter niet, dan is, conform artikel 6 Aarhus, inspraak alleen vereist in geval van een activiteit die is genoemd in bijlage I bij Aarhus of als vaststaat dat de activiteit aanzienlijke gevolgen voor het milieu kan hebben. Het nationale procesrecht mag volgens het Hof eisen stellen aan het leveren van inspraak (bijvoorbeeld termijnen) op straffe van verval van het recht om bij de rechter beroep in te stellen tegen de vergunning. Deze eisen mogen het recht op een doeltreffende voorziening in rechte niet onevenredig aantasten. Deze uitspraak is geheel in lijn met het door Nederland ingebrachte standpunt.

Procesrecht

Arrest van het Hof van 9 februari 2017, Raffinerie Tirlemontoise, C-585/15 (België)

Deze zaak betrof de berekening van de productieheffingen voor suiker voor de seizoenen 1999/2000 en 2000/2001. Door verschillende suikerfabrikanten en telers is in die jaren door een fout in de berekeningsgrondslag teveel aan heffingen betaald. In de arresten Zuckerfabrik Jülich (C-113/10, C-147/10 en C-234/10) was dit al bepaald voor de seizoenen 2001/2002 tot en met 2005/2006. Het lag voor de hand dat ook voor de eerdere seizoenen deze lijn zou worden voortgezet. De Commissie heeft het Hof in de schriftelijke fase verzocht om het arrest te beperken in de tijd. De belangrijkste reden hiervoor was dat de Commissie niet meer

beschikte over de gegevens van deze jaren. Geheel in lijn met de bijdrage van Nederland heeft het Hof besloten om de werking van het arrest in de tijd, niet te beperken.

Arrest van het Hof van 15 maart 2017, Polynt resp. Hitachi tegen ECHA (ondersteund door Nederland), gevoegde zaken C-323/15 P en C-324/15 P

Deze zaak is het hoger beroep tegen het arrest van het Gerecht in de zaken T-134/13 en T-135/13. In die zaken oordeelde het Gerecht in 2015 dat ECHA terecht de stoffen HHPA en MHPA (zogenoemde inhalatieallergenen) heeft geplaatst op de kandidatenlijst van gevaarlijke stoffen onder de REACH-verordening. Plaatsing op die lijst zorgt ervoor dat deze stoffen niet zonder voorafgaande goedkeuring kunnen worden gebruikt door (onder meer) de industrie. De bedrijven Polynt en Hitachi bestrijden de plaatsing op de lijst en stelden hoger beroep in tegen het arrest van het Gerecht. Nederland was betrokken in dit dossier aangezien het bij ECHA de stoffen had voorgedragen voor plaatsing op de lijst. Zowel voor het Gerecht als voor het Hof heeft Nederland ECHA gesteund. Het arrest van het Gerecht blijft voor het Hof in stand.

| 36 |

Beschikking van het Hof van 22 juni 2017, Fondul Proprietatea, zaak C-22/16 (Roemenië)

In deze zaak vraagt de Roemeense verwijzende rechter om uitleg van de Europese staatssteunregels, alsmede van de richtlijn betreffende gemeenschappelijke regels voor de interne markt voor elektriciteit (2003/54) en specifiek van het beginsel van ontvlechting (volledige en effectieve scheiding van enerzijds netactiviteiten en anderzijds leverings- en productieactiviteiten van elektriciteit). De vragen zijn gesteld in het kader van een geschil over de aanleg van een onderzeese elektriciteitskabel vanuit een lidstaat naar een derde land. Het Hof verklaart de vragen van de verwijzende rechter evenwel niet-ontvankelijk vanwege het hypothetische karakter ervan.

Beschikkingen van het Gerecht van 13 september 2017 in zaken T-119/10 Nederland tegen Commissie, T-114/10 Duitsland ondersteund door o.a. Nederland tegen Commissie en T-109/10 Luxemburg ondersteund door o.a. Nederland tegen Commissie

Deze zaken betreffen allemaal beroepen tegen besluiten van de Commissie uit 2009 waarin de in 1997 toegezegde steun aan deze lidstaten uit het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO) werd verminderd als gevolg van onregelmatigheden in het auditverslag over het Wateroverlast

Rijn-Maas Interreg programma in België, Duitsland, Frankrijk, Luxemburg en Nederland (het IRMA-project). Het Gerecht heeft de zaken meermaals opgeschort in afwachting van vergelijkbare procedures. In beroepen die Duitsland had ingesteld, heeft het Hof in 2015 de in die zaken aan de orde zijnde besluiten over een financiële correctie – betreffende financieringsprogramma's van vóór het jaar 2000 – nietig verklaard door ambtshalve op te werpen dat de Commissie de in artikel 100, lid 5, van verordening 1083/2006 gestelde termijn van zes maanden niet in acht had genomen (C-549/12 P en C-54/13 P). De Commissie heeft ook met betrekking tot de financiële correcties uit de onderhavige beroepen voor Nederland, Duitsland en Luxemburg deze termijn van zes maanden niet in acht genomen. Het Gerecht vernietigt de besluiten.

Arrest van het Hof van 25 oktober 2017, PPG en SNF tegen ECHA ondersteund door o. a. Nederland, zaak C-650/15 P

Deze hogere voorziening is ingesteld tegen het arrest van het Gerecht van 25 september 2015, PPG en SNF/ECHA (T-268/10 RENV). Nederland heeft geïntervenieerd in de zaak voor het Gerecht. In zijn arrest heeft het Gerecht het door PPG en SNF ingestelde beroep tot nietigverklaring van het besluit van ECHA over de identificatie van de stof acrylamide als een 'zeer zorgwekkende stof' en opname in de lijst van stoffen die niet zonder voorafgaande toelating kunnen worden gebruikt, afgewezen. Het Hof oordeelt in deze hogere voorziening in het kader van het eerste middel dat, hoewel het Gerecht een onjuiste uitleg aan het begrip 'tussenproduct' heeft gegeven, dit geen gevolgen heeft voor de geldigheid van het bestreden arrest, omdat het overwegingen ten overvloede betrof. De overige middelen slagen niet en het Hof verwerpt het beroep. Het arrest van het Gerecht blijft dan ook in stand.

| 371

Sancties

Arrest van het Hof van 14 maart 2017, A e. a., zaak C-158/14 (Nederland, Raad van State)

Deze zaak gaat over vier personen die door de minister van Buitenlandse Zaken zijn aangewezen als personen op wie de Nederlandse Sanctieregeling terrorisme 2007-II van toepassing is. De reden hiervoor is dat zij zich bezig hebben gehouden met het werven van fondsen voor de Sri Lankaanse organisatie LTTE (beter bekend als de Tamil Tijgers). Deze organisatie staat op de EU-terrorismelijst. De Raad van State vraagt aan het Hof of de

plaatsing van de LTTE op deze lijst geldig is, omdat de daden van de LTTE gezien zouden kunnen worden als handelingen van strijdkrachten in een gewapend conflict. Het is de vraag of dergelijke daden als terroristische daden kunnen worden gezien. Het Hof bepaalt dat deze vier personen bij de nationale rechter de geldigheid van het besluit tot plaatsing op de lijst kunnen betwisten. Het Hof oordeelt onder meer dat de kwalificatie van de handelingen van de LTTE in het internationale humanitaire recht niet doorslaggevend is voor de toepassing van EU-terrorismemaatregelen. Deze uitspraak is in lijn met het Nederlandse standpunt.

Arrest van het Hof van 26 juli 2017, zaak C-599/14 P Raad ondersteund door o.a. Nederland tegen LTTE

LTTE is bij de Europese rechter opgekomen tegen haar plaatsing op de EU-terrorismelijst. Op 16 oktober 2014 oordeelde het Gerecht (zaak T-208/11 en T-508/11, EU:T:2014:885) dat het besluit tot plaatsing nietig is, omdat de Raad o.a. in zijn motivering bij de sanctieverordeningen feiten en omstandigheden heeft genoemd die niet door nationale instanties waren vastgesteld. De Raad heeft tegen deze uitspraak onderhavige hogere voorziening ingesteld. Het Hof oordeelt dat als de Raad besluit een organisatie op de lijst te handhaven, hij zich mag baseren op elementen uit andere bron dan de nationale beslissingen van de bevoegde autoriteiten. Het Hof laat desondanks de nietigverklaring van het besluit tot plaatsing van de LTTE op de EU-terrorismelijst in stand, omdat de Raad beter had moeten motiveren waarom de LTTE ook na een militaire nederlaag in 2009 op de EU-sanctielijst moest blijven staan. Het arrest is gedeeltelijk in lijn met het Nederlandse standpunt.

| 38 |

Sociaal recht

Arrest van het Hof van 14 september 2017, Szoja, zaak C-89/16 (Slowakije)

Deze zaak gaat over een Poolse onderdaan die als zelfstandige in Polen werkt en werkzaamheden in loondienst verricht in Slowakije. De werkzaamheden in Slowakije worden aangemerkt als ‘marginaal’. De Slowaakse rechter moet oordelen over de vraag of deze persoon recht heeft op socialezekerheidsuitkeringen in Slowakije. Verordening 987/2009 stelt de wijze van toepassing van de EU-socialezekerheidsregels vast. Het Hof oordeelt dat artikel 14, lid 5 ter, van deze verordening bepaalt dat werkzaamheden die marginaal zijn buiten beschouwing blijven bij de

vaststelling van de toepasselijke wetgeving. Dit zou betekenen dat de werkzaamheden in Slowakije buiten beschouwing blijven en dat de wetgeving van Polen toepasselijk is. Dit is in lijn met het Nederlandse standpunt.

Arrest van het Hof van 13 september 2017, X, zaak C-570/15 (Nederland, Hoge Raad)

X is een Nederlander die in België woont. Hij is accountmanager bij een in Nederland gevestigde werkgever en werkt zowel in Nederland als in België. Het deel in België is niet contractueel vastgelegd en omvat slechts 6,5 % van het aantal gewerkte uren. De Hoge Raad vraagt het Hof om uitleg van de socialezekerheidsverordening (1408/71) om te kunnen bepalen waar X premieplichtig is. Met artikel 14, lid 2, onder b), i), van die verordening wordt afgeweken van de basisregel dat premies worden afgedragen in de werklidstaat wanneer iemand in twee of meer lidstaten werkzaamheden in loondienst verricht. Dan kan de wetgeving van de lidstaat waar hij woont van toepassing zijn als hij een deel van zijn werkzaamheden op dat grondgebied uitoefent. In de omstandigheden van X is dat niet het geval volgens het Hof. X verricht namelijk geen werkzaamheden van betekenis op het grondgebied van zijn woonlidstaat. Hij is dus premieplichtig in de werklidstaat (Nederland). Dit is in lijn met het Nederlandse standpunt.

| 39 |

Arrest van het Hof van 13 september 2017, X, zaak C-569/15 (Nederland, Hoge Raad)

X werkt in loondienst in Nederland maar heeft tijdens onbetaald verlof in de maanden januari en februari 2009 als skilerares in Oostenrijk gewerkt. Volgens de Nederlandse inspecteur van belastingen was zij gedurende die periode in Oostenrijk ook premieplichtig in Nederland. De Hoge Raad vraagt in deze zaak om uitleg van de socialezekerheidsverordening om te kunnen bepalen waar X premieplichtig is. Het Hof oordeelt dat zo iemand die werkzaamheden in loondienst in twee lidstaten uitoefent als hij volgens de socialezekerheidswetgeving van de eerste lidstaat wordt beschouwd werkzaamheden in loondienst uit te oefenen gedurende die verlofperiode. Bovendien moeten de werkzaamheden die op het grondgebied van de tweede lidstaat daar 'gewoonlijk' worden uitgeoefend en van betekenis zijn, waarbij het Hof ter verduidelijking verwijst naar de hierboven genoemde zaak (C-570/15 X). Dit moet de verwijzende rechter nagaan. Dit komt overeen met het Nederlandse standpunt.

Strafrecht

Arrest van het Hof van 25 januari 2017, Van Vemde, zaak C-582/15 (Nederland, rechtbank Amsterdam)

Deze zaak draait om de overgangsbepaling van artikel 28, lid 2, van het Europese kaderbesluit inzake tenuitvoerlegging van strafvonnis (2008/909). Op grond van deze bepaling hebben de lidstaten de mogelijkheid gehad om bij aanneming van het kaderbesluit een verklaring af te leggen op grond waarvan lidstaten de vóór dit kaderbesluit bestaande rechtsinstrumenten nog mogen hanteren voor vonnissen van vóór 5 december 2011. Nederland heeft een dergelijke verklaring afgelegd. De vraag die het Hof in deze zaak moet beantwoorden, is of de op basis van artikel 28, lid 2, afgelegde verklaring ziet op vonnissen die voor 5 december 2011 zijn geweest of vonnissen die voor 5 december 2011 onherroepelijk zijn geworden. Het Hof oordeelt dat artikel 28, lid 2, ziet op vonnissen die voor 5 december 2011 onherroepelijk zijn geworden. Dit oordeel van het Hof is in lijn met het Nederlandse standpunt.

| 40 |

Arrest van het Hof van 29 juni 2017, Poplawski, zaak C-579/15 (Nederland, rechtbank Amsterdam)

De Poolse autoriteiten vragen de Nederlandse autoriteiten om overlevering van de Poolse onderdaan Poplawski op grond van een Europees Aanhoudingsbevel (EAB). Poplawski woont in Nederland en wordt onder het toepasselijke nationale recht aangemerkt als een langdurig ingezetene. De Nederlandse omzetting van het kaderbesluit EAB (2002/584) bepaalt dat overlevering van een Nederlands onderdaan of langdurig ingezetene zoals Poplawski ten behoeve van de tenuitvoerlegging van een vrijheidsstraf wordt geweigerd en dat de rechter de uitvaardigende lidstaat moet laten weten dat Nederland 'bereid' is om de tenuitvoerlegging van het vonnis over te nemen. Nederland heeft daarmee in wezen een facultatieve weigeringsgrond omgezet in een verplichte weigeringsgrond. De rechtbank Amsterdam vraagt het Hof of deze omzetting van het kaderbesluit correct is. Het Hof oordeelt dat een dergelijke automatische omzetting van een facultatieve weigeringsgrond in strijd is met het kaderbesluit. Het arrest strookt niet met het Nederlandse standpunt.

Arrest van het Hof van 12 oktober 2017, Sleutjes, zaak C-278/16 (Duitsland)

Tegen de heer Sleutjes is in Duitsland een strafbeschikking ('Strafbefehl') uitgevaardigd wegens doorrijden na een ongeval. Een dergelijke Duitse strafbeschikking wordt door een rechter afgegeven voor kleinere strafbare feiten na een vereenvoudigde procedure. De in het Duits opgestelde strafbeschikking is aan Sleutjes betekend. Slechts de informatie met betrekking tot de rechtsmiddelen is naar het Nederlands vertaald. De vraag rijst of gelet op artikel 3 van richtlijn 2010/64 (recht op vertolking en vertaling in strafprocedures) de volledige tekst van de strafbeschikking naar het Nederlands vertaald had moeten worden. Het Hof bepaalt dat de Duitse strafbeschikking valt onder de werking van richtlijn 2010/64. Verder is de strafbeschikking een essentieel processtuk in de zin van artikel 3 van richtlijn 2010/64. Betrokkene moet hiervan een schriftelijke vertaling ontvangen. Zonder vertaling in de taal die betrokkene machtig is, is deze persoon niet in staat om te begrijpen wat hem wordt verweten en kan hij niet naar behoren zijn recht van verdediging uitoefenen. Dit oordeel is in lijn met het Nederlandse standpunt in deze zaak.

| 41 |

Arrest van het Hof van 10 augustus 2017, PPU Tupikas, zaak C-270/17 (Rechtbank Amsterdam, Nederland):

Tegen Tupikas is door de Litouwse autoriteiten een EAB uitgevaardigd voor de tenuitvoerlegging van een vrijheidsstraf. Tupikas bevindt zich in Nederland en de rechtbank Amsterdam moet beslissen over zijn overlevering. Op grond van artikel 4 bis, lid 1, van kaderbesluit 2002/584 heeft de Rechtbank Amsterdam de mogelijkheid de tenuitvoerlegging van het EAB te weigeren, indien Tupikas niet in persoon is verschenen op het Litouwse proces dat tot de beslissing heeft geleid, tenzij in het EAB is vermeld dat aan de onder respectievelijk a) tot en met d) van die bepaling genoemde voorwaarden is voldaan. Het proces tegen Tupikas in Litouwen kende twee instanties. Tupikas was aanwezig bij het proces in eerste instantie, maar afwezig bij het hoger beroep. De Rechtbank Amsterdam wil vernemen wat moet worden verstaan onder het begrip "het proces dat tot de beslissing heeft geleid". Volgens het Hof gaat het om de procedure waarbij de persoon onherroepelijk is veroordeeld. Hiermee wordt de instantie bedoeld die heeft geleid tot de beslissing waarbij definitief uitspraak is gedaan over de schuld van de betrokkene en zijn veroordeling tot een straf. Een procedure in hoger beroep zoals in de zaak van Tupikas valt onder dit begrip. Deze uitspraak komt niet overeen met het standpunt van de Nederlandse regering.

Arrest van het Hof van 10 augustus 2017, PPU Zdiaszek, zaak C-271/17 (Rechtbank Amsterdam, Nederland):

Tegen Zdiaszek is door de Poolse autoriteiten een EAB uitgevaardigd voor de tenuitvoerlegging van een vrijheidsstraf. Zdiaszek bevindt zich in Nederland en de rechtbank Amsterdam moet beslissen over zijn overlevering. Op grond van artikel 4 bis, lid 1, van kaderbesluit 2002/584 heeft de rechtbank Amsterdam de mogelijkheid de tenuitvoerlegging van het EAB te weigeren indien Zdiaszek niet in persoon is verschenen op het Poolse proces dat tot de beslissing heeft geleid, tenzij in het EAB is vermeld dat aan de onder respectievelijk a) tot en met d) van die bepaling genoemde voorwaarden is voldaan. Het Poolse vonnis betreft een ‘verzamelvonnis.’ Een dergelijk vonnis wordt weliswaar gewezen nadat de betrokkene bij een of meer uitspraken tot een of meer straffen was veroordeeld, doch raakt niet aan de schuldigverklaring in die eerdere uitspraken. Vanwege het feit dat een verzamelvonnis wel de hoogte van de opgelegde straf kan wijzigen vindt het Hof dat dit vonnis is aan te merken als een proces dat tot de beslissing heeft geleid. Daarbij speelt voor het Hof mee dat de bevoegde autoriteit een beoordelingsbevoegdheid heeft bij de bepaling van de straf. Deze uitspraak komt niet overeen met het standpunt van de Nederlandse regering.

| 42 |

Arrest van het Hof van 22 december 2017, PPU Ardic, zaak C-571/17 PPU (Rechtbank Amsterdam, Nederland):

Ardic heeft de Duitse nationaliteit en verblijft in Nederland. De Duitse autoriteiten hebben tegen hem een EAB uitgevaardigd, omdat hij de voorwaarden waaronder de tenuitvoerlegging van een aan hem opgelegd strafvonnis is geschorst, niet heeft nageleefd door zich te onttrekken aan het toezicht en de leiding van de reclassering. In afwezigheid van Ardic heeft een Duitse rechter de opschorting van de opgelegde straf herroepen. Centraal staat de vraag of een dergelijke herroeping van de opschorting van een opgelegde straf in afwezigheid van de opgeëiste persoon is aan te merken als een ‘proces dat tot de beslissing heeft geleid’ in de zin van artikel 4 bis betreffende verstekvonnissen van het kaderbesluit EAB (2002/584). In lijn met het Nederlandse standpunt heeft het Hof bepaald dat onder dit begrip niet een later proces tot herroeping van de opschorting van de tenuitvoerlegging van een opgelegde straf valt, nu die procedure niet ziet op de vaststelling van de schuldvraag en het bepalen van de strafmaat.

Telecom

Arrest van het Hof van 15 maart 2017, Tele2 e.a., zaak C-536/15 (Nederland, College van Beroep voor het Bedrijfsleven)

Het Belgische bedrijf EDA heeft Nederlandse telecombedrijven (Tele 2, Ziggo en Vodafone) om abonneegegevens gevraagd om daarmee zelf een elektronische telefoongids op te stellen en te publiceren. Deze aanbieders hebben geweigerd deze gegevens te verstrekken. De ACM heeft – op verzoek van EDA – de aanbieders gelast de gevraagde gegevens te overleggen. Zij zijn vervolgens in rechte opgekomen tegen dit besluit. In deze procedure heeft het College van Beroep voor het Bedrijfsleven vragen gesteld over de reikwijdte van en verplichtingen voortvloeiend uit de universeledienstenrichtlijn (2009/136). Volgens het Hof ziet deze richtlijn op alle redelijke verzoeken tot beschikbaarstelling van abonneegegevens ten behoeve van telefooninlichtingendiensten en telefoongidsen, ongeacht uit welke lidstaat het verzoek komt. De toestemming van de abonnee geldt ook voor het verstrekken van de abonneegegevens aan dergelijke dienstverleners uit andere lidstaten. De uitkomst is grotendeels in overeenstemming met het Nederlandse standpunt.

| 43 |

Arrest van het Hof van 20 december 2017, Polkomtelt, zaak C-277/16 (Polen)

In dit arrest geeft het Hof uitleg aan artikel 8, lid 4, en artikel 13 van de toegangsrichtlijn (2002/21). Het Hof oordeelt dat de nationale regelgevende instantie (NRI) een prijs mag vaststellen die op een lager niveau ligt dan de kosten die voor het verrichten van die diensten door de exploitant worden gemaakt. Dit kan bijvoorbeeld onder de genoemde artikelen indien de kosten hoger zijn dan die van een efficiënte exploitant. De NRI mag ook vereisen dat de exploitant zijn prijzen jaarlijks vaststelt op basis van de meest actuele gegevens en deze voorafgaand aan de toepassing ervan ter toetsing aan de NRI voorlegt. Dit oordeel komt overeen met het Nederlandse standpunt.

Vennootschapsrecht

Arrest van het Hof van 22 juni 2017, FNV, zaak C-126/16 (Nederland, rechtbank Midden-Nederland)

Estro Kinderopvang BV is in 2014 failliet verklaard. In aanloop naar dit faillissement is de overname van een deel van de onderneming na het faillissement door middel van een zogeheten pre-pack voorbereid. Niet alle werknemers konden terecht bij de nieuwe onderneming Smallsteps. In dit kader rees de vraag of in casu sprake was van een overgang van onderneming, waardoor op grond van de richtlijn 2001/23 alle werknemers automatisch in dienst zouden treden van de nieuwe organisatie. Het Hof stelt voorop dat de richtlijn 2001/23 tot doel heeft de belangen van werknemers te beschermen door het behoud van hun rechten veilig te stellen bij de overgang van een onderneming. Hoewel hier uitzonderingen op mogelijk zijn, zijn deze uitzonderingen in het geval van een pre-pack niet gerechtvaardigd. Voor deze rechtvaardiging is immers (onder meer) vereist dat de procedure gericht is op liquidatie van de onderneming en een pre-pack heeft daarentegen als hoofddoel het behoud van de failliete onderneming. Geconcludeerd is daarom dat de bescherming uit de richtlijn ook geboden moet worden in een door een pre-pack voorbereid faillissement. Dit is niet in lijn met de Nederlandse inbreng.

| 44 |

Vrij verkeer – Goederen

Arrest van het Hof van 1 februari 2017, Município de Palmela, zaak C-144/16 (Portugal)

Een Portugese gemeente was beboet door de nationale autoriteiten wegens het overtreden van veiligheidsvoorschriften bij de bouw van een speeltuin. Als verweer voerde de Município aan dat de voorschriften ongeldig waren omdat zij niet tijdig waren genotificeerd conform richtlijn 93/34. De verwijzende rechter stelt het Hof vragen over de kwalificatie van de voorschriften en in het bijzonder of de nietigheid van één technisch voorschrift in een wettelijke regeling, die hele regeling ongeldig maakt. Het Hof bevestigt eerdere rechtspraak en oordeelt dat de sanctie van onwettigheid wegens niet-aanmelding van een technisch voorschrift enkel dit technische voorschrift treft en niet de gehele wettelijke regeling waarvan het deel uitmaakt. Dit is in lijn met wat de Nederlandse regering daarover had aangevoerd.

Vrijverkeer – Personen

Arrest van het Hof van 18 juli 2017, Erzberger, zaak C-566/15 (Duitsland)

Deze zaak betreft een geschil tussen Erzberger en de in Duitsland gevestigde vennootschap TUI, waarvan Erzberger aandeelhouder is. Volgens de Duitse medezeggenschapsregels beschikken de werknemers werkzaam in een andere lidstaat bij een dochteronderneming van een Duits concern zoals TUI, niet over het stemrecht en het recht op werknemersvertegenwoordiging in de raad van toezicht van de moedermaatschappij. Volgens Erzberger is dit in strijd met het recht op vrij verkeer van personen. Het Hof oordeelt dat artikel 45 VWEU niet van toepassing is op de situatie van werknemers werkzaam bij een dochteronderneming in een andere lidstaat dan Duitsland, die nooit gebruikgemaakt hebben van hun recht van vrij verkeer binnen de Unie. Werknemers van de TUI Group die in Duitsland werkzaam zijn en hun baan daar opgeven om te gaan werken bij een in een andere lidstaat gevestigde dochteronderneming van hetzelfde concern, doen dat wel. Toch kan dit hen niet baten. Artikel 45 VWEU geeft de werknemer niet het recht om zich in de gastlidstaat te beroepen op de arbeidsvoorwaarden die hij in zijn lidstaat van herkomst genoot in overeenstemming met de nationale wetgeving van die lidstaat. Het Hof acht de Duitse regeling dan ook in overeenstemming met het Unierecht. De uitspraak is in overeenstemming met het door Nederland ingebrachte standpunt.

| 45 |

Arrest van het Hof van 26 oktober 2017, I, zaak C-195/16 (Duitsland)

In deze zaak beantwoordt het Hof prejudiciële vragen van de Duitse rechter over de uitleg van onder meer de derde rijbewijsrichtlijn (richtlijn 2006/126) en de vrijverkeerbepalingen. De vragen zijn gerezen in een strafprocedure tegen I, een Fransman die ervan werd verdacht zonder geldig rijbewijs te hebben gereden op de openbare weg in Duitsland. I had enkel een Frans certificaat van rijbevoegdheid bij zich, dat hem het recht gaf om in Frankrijk een personenauto te besturen. Het Hof oordeelt dat een lidstaat een dergelijk certificaat niet hoeft te erkennen, als dit geen rijbewijs is in de zin van artikel 2, lid 1, van de richtlijn. Ook niet als de bestuurder wél voldoet aan de in die richtlijn voor de afgifte van een rijbewijs gestelde voorwaarden van het behalen van een theoretisch en praktisch examen. Ook mag een lidstaat in zo'n geval een bestuurlijke of strafrechtelijke sanctie opleggen aan de bestuurder. Die sanctie moet wel evenredig zijn.

Het is aan de nationale rechter om dit vast te stellen. Daarbij mag de nationale rechter als eventuele verzachtende omstandigheid in aanmerking nemen dat de bestuurder beschikt over een certificaat van rijbevoegdheid van een andere lidstaat. Het arrest is in lijn met het door de Nederlandse regering naar voren gebrachte standpunt.

Doorhalingen

Het Hof heeft de zaken C-637/16 Hanig (Duitsland) en C-496/16 Aranyosi (Duitsland) waarin de Nederlandse regering opmerkingen heeft ingediend, bij beschikking afgedaan. De zaken zijn ingetrokken door de verwijzende rechters.

Bijlage 1

In 2017 afgedane zaken met Nederlandse inbreng

Zaaknr.	Zaaknaam	Trefwoorden
T-109/10	Luxemburg tegen Commissie	IRMA; vermindering financiële bijstand; schending wezenlijke vormvoorschriften
T-114/10	Duitsland tegen Commissie	IRMA; vermindering financiële bijstand; schending wezenlijke vormvoorschriften
T-119/10	Nederland tegen Commissie	IRMA; vermindering financiële bijstand; schending wezenlijke vormvoorschriften
C-158/14	A e.a.	bevriezing tegoeden; terrorisme
C-599/14 P	Raad LTTE	sanctieregime; terrorisme
A-002/15	Adviesverzoek	externe betrekkingen; handelsovereenkomst EU-Singapore
C-133/15	Chavez-Vilchez	EU-burgerschap; verblijfsstatus; derdelanders
C-283/15	X	inkomstenbelasting; aftrek hypotheekrente
C-317/15	X	fiscale en financiële zaken; directe belasting
C-323/15 P en C-324/15 P	Polynt resp. Hitachi tegen ECHA	REACH
C-354/15	Henderson	ruimte van vrijheid, veiligheid en recht
C-389/15	Commissie tegen Raad	externe betrekkingen / EU; intellectuele eigendom; octrooi
C-434/15	Asociacion Profesional Elite Taxi	mededinging; vervoer
C-536/15	Tele2 e.a.	telecom; bescherming persoonsgegevens

Zaaknr.	Zaaknaam	Trefwoorden
C-549/15	EON Biofor	energie; hernieuwbare bronnen
C-566/15	Erzberger	ondernemingsrecht; medezeggenschapsrecht
C-569/15	X	belastingen
C-570/15 X	X	belastingen; sociale zekerheid
C-582/15	Van Vemde	strafrecht; wederzijdse erkenning strafvonnissen
C-568/15	Zentrale zur Bekämpfung unlauteren Wettbewerbs Frankfurt am Main	consumentenbescherming
C-579/15	Poplawski	Europees aanhoudingsbevel
C-585/15	Raffinerie Tirlemontoise	landbouw en visserij
C-605/15	Aviva	BTW
C-650/15 P	PPG en SNS SAS tegen ECHA	REACH
C-661/15	X	douanewetboek
C-663/15 en C-664/15	Umweltverband WWF Österreich e.a.	Verdrag van Aarhus; toegang tot de rechter
C-666/15	X et Gopro Cooperatief (gevoegd met C-435/15 GROFA)	douane-indeling
C-691/15 P	Commissie tegen Bilbaína de Alquitrans SA e.a.	schadelijke stoffen; milieu
T-115/15	Deza tegen ECHA	REACH
T-138/15	Aanbestedings- kalender tegen Commissie	aanbesteding

Zaaknr.	Zaaknaam	Trefwoorden
T-501/15	Nederland tegen Commissie	landbouw en visserij; EOGFL
C-018/16	K	asiel; vreemdelingenbewaring; handvest grondrechten
C-022/16	Fondul Proprietatea (gevoegd met C-556/15)	energie; staatssteun
C-033/16	A	BTW
C-051/16	Stryker	douane-indeling
C-059/16	The Shirtmakers	douanerechten
C-060/16	Khbir Amayry	asiel; vreemdelingenbewaring; Dublin verordening
C-089/16	Szoja	sociale zekerheid; handvest grondrechten
C-090/16	The English Bridge Union	BTW; sport
C-126/16	Federatie Nederlandse Vakvereniging e.a.	overgang onderneming; insolventieprocedure
C-144/16	Municipio de Palmela	technische voorschriften; notificatie
C-145/16	Aramex Nederland	douane-indeling
C-146/16	Verband Sozialer Wettbewerb	consumentenbescherming; oneerlijke handelspraktijken
C-164/16	Mercedes Benz Financial Services UK	BTW
C-168/16 en C-169/16	Nogueira e.a.	Brussel I verordening
C-177/16	Autortiesibu un komunikšanas konsultaciju agentura	auteursrecht; mededinging
C-195/16	I	rijbewijzen

Zaaknr.	Zaaknaam	Trefwoorden
C-225/16	Ouhrami	terugkeerrichtlijn; illegale derdelanders
C-230/16	Coty Germany	mededinging; intellectuele eigendom
C-277/16	Polkomtel	telecom
C-278/16	Sleutjes	strafrecht
C-281/16	Vereniging Hoekschevaards Landschap	Natura 2000; habitatrichtlijn
C-291/16	Schweppes	merken; uitputting; parallelimport
C-383/16	Vion Livestock	exportrestitutie; dierenwelzijn
C-397/16	Acacia (gevoegd met C-435/16)	vrij verkeer van goederen; gemeenschapsmodel
C-496/16	Aranyosi	Europees aanhoudingsbevel
C-522/16	A	douanewetboek
C-637/16	Hanig	luchtvaart; compensatie
C-638/16 PPU	X	asiel; visa
C-270/17 PPU	Tupikas	Europees aanhoudingsbevel
C-271/17 PPU	Zdziaszek	Europees aanhoudingsbevel
C-571/17 PPU	Ardic	strafrecht; Europees aanhoudingsbevel

Bijlage 2

Per 1 mei 2018 aanhangige zaken met een Nederlandse inbreng

Zaaknr.	Zaaknaam	Trefwoorden
C-574/15	Scialdone	BTW; fraudebestrijding; bescherming financiële belangen
C-626/15	Commissie tegen Raad	externe betrekkingen; bevoegdheid
C-15/16	Baumeister	financiële markten
C-115/16, C-118/16 en C-119/16	N Luxembourg	belastingen; belastingontwijking
C-116/16 en C-117/16	T Danmark	belastingen; moeder-dochter richtlijn; belastingontwijking
C-181/16	Gnandi	terugkeerrichtlijn
C-210/16	Wirtschaftsakademie Schleswig-Holstein	bescherming persoonsgegevens
C-299/16	Z Denmark	belastingen; belastingontwijking
C-331/16 en C-366/16	K e.a.	verblijfsstatus; asiel; ongewenstverklaring; bedreiging openbare orde en/of veiligheid
C-391/16	M	asiel; Handvest grondrechten
C-426/16	Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen e a	dierenwelzijn
C-480/16	Fidelity Funds	belastingen; dividend
C-528/16	Confédération paysanne e.a.	milieu; genetisch gemodificeerde organismen; interne markt
C-659/16	Commissie tegen Raad	externe betrekkingen; bevoegdheid
C-667/16	Nooren	landbouw en visserij; dierenwelzijn; subsidies
C-673/16	Coman e.a.	vrij verkeer van personen; gelijke behandeling; handvest grondrechten

Zaaknr.	Zaaknaam	Trefwoorden
A-1/17	Adviesverzoek (CETA)	externe betrekkingen; handelsakkoorden
C-15/17	Bosphorus Queen Shipping	zeerecht; milieu
C-18/17	Danieli & C Officine Meccaniche e.a.	vrij verkeer van diensten; arbeidsvoorwaarden en arbeidsrecht
C-39/17	Lubrizon France	vrij verkeer van goederen
C-44/17	The Scotch Whisky Association	etikettering
C-47/17 en C-48/17	X e.a.	asiel; Dublin verordening
C-121/17	Teva UK e.a.	octrooi; geneesmiddelen
C-122/17	Smith	verzekeringen
C-156/17 en C-157/17	Köln-Aktiefonds Deka e.a.	dividend; vrij verkeer van kapitaal; beleggingen
C-163/17	Jawo	asiel; Dublin verordening
C-164/17	Grace en Sweetman	habitatrichtlijn; vogelrichtlijn
C-175/17	X	asiel; illegaal verblijf asiel
C-180/17	X et Y	asiel; illegaal verblijf asiel
C-213/17	X	asiel; Dublin verordening
C-221/17	Tjebbes e.a.	EU-burgerschap; Handvest grondrechten; vrij verkeer
C-247/17	Raugevicius	vrij verkeer van personen; discriminatie; overlevering
C-256/17	Sandd	interne markt; postdiensten
C-257/17	C en A	gezinshereniging; inburgering; bevoegdheid
C-262/17 en C-263/17 en C-273/17	Solvay Chimica Italia e.a.	interne markt; energie

Zaaknr.	Zaaknaam	Trefwoorden
C-272/17	Zyla	belastingen; vrij verkeer van werknemers
C-293/17	Coöperatie Mobilisation for the Environment en Vereniging Leefmilieu	habitatrictlijn; Natura 2000
C-294/17	Stichting Werkgroep Behoud de Peel	habitatrictlijn; Natura 2000
C-297/17 C-318/17 en C-319/17	Ibrahim e.a.	asiel; Dublin verordening
C-305/17	FENS	vrij verkeer van goederen; douanerechten
C-310/17	Levola Hengelo	intellectuele eigendom; auteursrecht
C-324/17	Gavanozov	rechtsinstrumenten; rechtstreekse werking
C-326/17	RDW e.a.	motorvoertuigen; kenteken
C-347/17	A e.a.	volksgezondheid; voedselveiligheid
C-369/17	Ahmed	asiel; strafrecht; immigratie
C-372/17	Vision Research Europe	gelijke behandeling; belastingen
C-380/17	K en B	bevoegdheid; gezinshereniging
C-391/17	Commissie tegen VK	eigen middelen EU; btw; LGO
C-393/17	Kirschstein	dienstenrichtlijn; evenredigheidsbeginsel; diplomaerkenning; onderwijs
C-395/17	Commissie tegen Nederland	eigen middelen EU; btw; LGO
C-423/17	Warner-Lambert Company	octrooi; geneesmiddelen; volksgezondheid
C-431/17	Monachos Eirinaios	advocaten; beroepskwalificaties
C-443/17	Abraxis Bioscience	geneesmiddelen; octrooi

Zaaknr.	Zaaknaam	Trefwoorden
C-477/17	Balandin e.a.	sociale zekerheid; derdelanders
C-484/17	K	gezinshereniging; inburgering
C-510/17	ML	strafrecht; evenredigheidsbeginsel
C-514/17	Sut	Europees aanhoudingsbevel; wederzijdse erkenning strafvonnis
C-517/17, C-540/17 en C-541/17	JT Addis e.a.	asiel; migratie
C-521/17	SNB-REACT	intellectuele eigendom; informatie
C-552/17	Alpenchalets Resorts	btw
C-557/17	Y.Z. e.a.	gezinshereniging; migratie; fraude
C-563/17	Associação Peço a Palavra e.a.	openbare dienstverplichtingen; luchtvaart
C-568/17	Geelen	btw
C-573/17	Poplawski II	Europees aanhoudingsbevel
C-575/17	Sofina e.a.	belastingen
C-582/17 en C-583/17	H. e.a.	Dublin verordening; verblijfsstatus
C-586/17	D. en I.	asiel; procesbevoegdheid
C-591/17	Oostenrijk tegen Duitsland	vrij verkeer; belastingen; discriminatie
C-598/17	A-Fonds	staatssteun; belastingen
C-608/17	Holmen	moeder-dochter richtlijn; belastingen
C-623/17	Privacy International	bescherming persoonsgegevens; nationale veiligheid; inlichtingendiensten
C-624/17	Tronex	afvalstoffenrichtlijn
C-631/17	Inspecteur van de Belastingdienst	verzekeringen; sociale zekerheid
C-635/17	E.	gezinshereniging

Zaaknr.	Zaaknaam	Trefwoorden
C-644/17	Eurobolt	bevoegdheid; antidumping; douane; gecombineerde nomenclatuur
C-646/17	Moro	strafrecht
C-661/17	M.A. e.a	Dublin verordening; asiel; Brexit
C-662/17	E.G.	asiel
C-677/17	Çoban	associatieovereenkomsten; uitkering
C-680/17	Vethanayagam e.a.	visa; Schengenvisum
C-687/17 P	Aanbestedingskalender BV e.a.	mededinging; staatssteun
C-720/17	Bilali	asiel
E-8/17	Henrik Kristoffersen – the Norwegian Ski Federation	sport; dienstenrichtlijn; EER
C-38/18	Gambino et Hyka	strafrecht
C-54/18	Cooperativa Animazione Valdocco	overheidsopdrachten
C-59/18	Italië tegen Raad	agentschappen; besluitvormingsprocedures
C-60/18	Tallinna Vesi	afvalstoffenrichtlijn
C-70/18	A e.a.	biometrie; verblijfsvergunning; associatieovereenkomsten; Turkije; bescherming persoonsgegevens; handvest grondrechten
C-93/18	Bajratari	EU-burgerschap; derdelanders; verblijfsstatus; Brexit
C-94/18	Nalini Chenchooliah	EU-burgerschap; verblijfsstatus sociale zekerheid
C-95/18 en C-96/18	van den Berg & Giesen e.a.	EU-burgerschap; verblijfsstatus sociale zekerheid

Zaaknr.	Zaaknaam	Trefwoorden
C-97/18	ET	strafrecht; w.e. confiscatie
C-98/18	T. Boer & Zonen	voedselveiligheid
C-128/18	Dorobantu	Europees aanhoudingsbevel; detentie; overlevering
C-129/18	SM	EU-burgerschap; derdelanders; verblijfsstatus
C-134/18	Vester	sociale zekerheid; vrij verkeer
C-137/18	hapeg dresden	dienstenrichtlijn
C-142/18	Skype Communications	telecom
C-160/18	X	douanerechten
C-182/18	Milaan tegen Raad	agentschappen; besluitvormingsprocedure
C-216/18 PPU	Minister for Justice and Equality	Europees aanhoudingsbevel; rechtstaat
C-220/18 PPU	Generalstaats-anwaltschaft	Europees aanhoudingsbevel; detentie; Hongarije; Handvest grondrechten
C-269/18 PPU	C e.a.	asiel
T-125/17	BASF Grenzach - ECHA	REACH
T-146/16	Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland e.a.	staatssteun
T-160/16	Groningen Seaports e.a. tegen Commissie	mededinging; staatssteun
T-245/17	ViaSat tegen Commissie	telecom
T-283/15	Esso Raffinage tegen ECHA	REACH
T-738/16	La Quadrature du Net e.a. tegen Commissie	bescherming persoonsgegevens

Zaaknr.	Zaaknaam	Trefwoorden
T-760/15	Nederland tegen Commissie	directe belasting; staatssteun
T-818/16	Netflix International en Netflix tegen Commissie	media; vrij verkeer van diensten

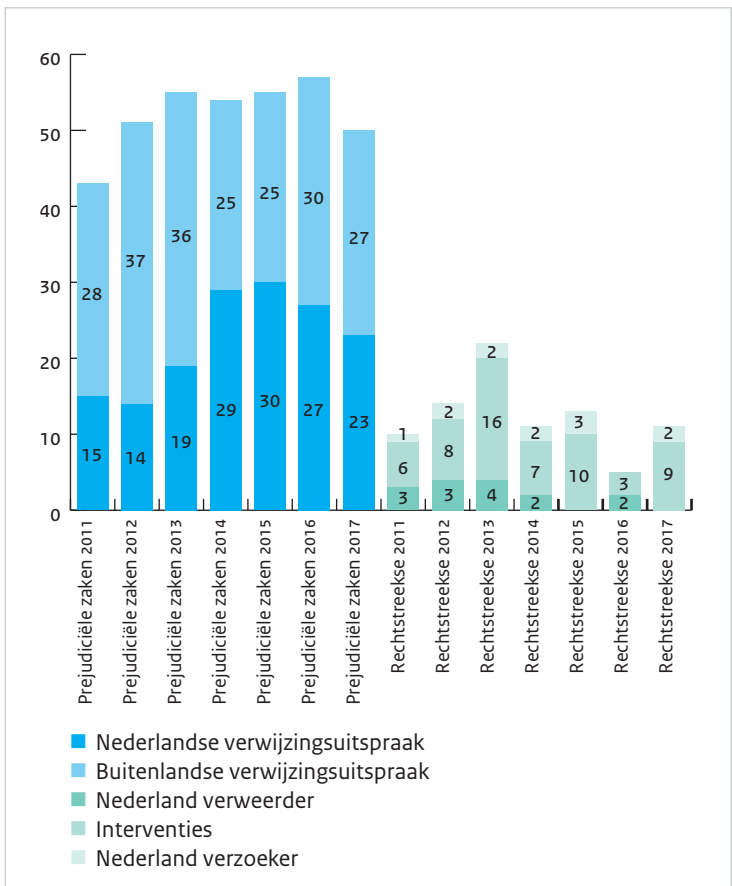
Bijlage 3

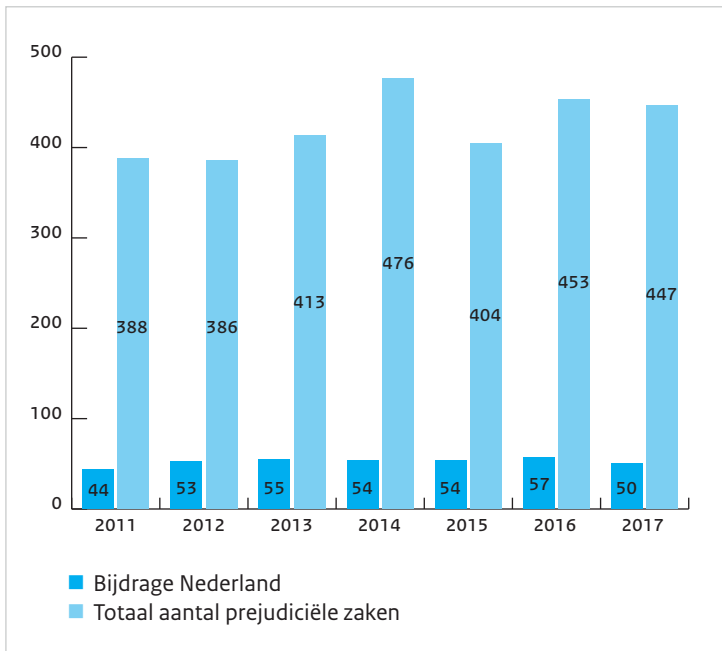
Statistieken van de Nederlandse inbreng bij het Hof van Justitie, het Gerecht en het EVA-Hof in 2017

De grafiek op pagina 64 is een numerieke weergave van de in hoofdstuk 2 van dit jaarbericht besproken zaken (buiten advieszaak A-2/15). Het gaat om zaken waarin in 2017 uitspraak is gedaan door de Europese hoven en waaraan de Nederlandse regering een bijdrage heeft geleverd. Zoals zichtbaar is in de grafiek, ging het in 2017 om 50 prejudiciële zaken en 11 rechtstreekse zaken.

Het Hof heeft in 2017 in totaal 699 zaken afgedaan tegen 704 in 2016. Daarvan waren in 2017 447 prejudiciële zaken. Het Gerecht heeft in 2017 in totaal 895 zaken afgedaan. In 2016 waren dit er 755.

De grafiek op pagina 65 toont de relatieve bijdrage van de Nederlandse regering in prejudiciële zaken aanhangig bij het Hof. Per jaar wordt de verhouding weergegeven tussen de afgedane prejudiciële zaken waaraan de Nederlandse regering heeft deelgenomen en het totaal aantal prejudiciële zaken dat door het Hof is afgedaan.

Uitgave: ministerie van Buitenlandse Zaken
Directie Juridische Zaken / Europees Recht
Redactie: Esther Verschuur
Foto omslag: Hof van Justitie van de Europese Unie
Opmaak: Xerox/OBT, Den Haag
www.minbuza.nl | juli 2018

Accra Chicago Dakar Lisbon Madrid Rome Santo Domingo Wellington Addis Ababa Caracas Damascus Lima Manila Riyadh Sao Paulo Washington Alge
Town Dar Es Salaam Kuwait Maputo Rio De Janeiro Sarajevo Warsaw Amman Canberra Dhaka Kuala Lumpur Mexico City Riga Seoul Vilnius Ankara Cai
Kinshasa Miami Ramallah Shanghai Vienna Antwerp Bujumbura Dubai Kigali Milan Rabat Singapore Vatican City Astana Buenos Aires Dublin Kiev M
ristina Saint Petersburg Vancouver Athens Budapest Dusseldorf Khartoum Mumbai Pretoria Skopje Valletta Baghdad Bucharest Geneva Kampala Mun
ue Sofia Tunis Baku Brussels Guangzhou Kabul Muscat Port Of Spain Stockholm Tripoli Bamako Bratislava Hanoi Juba Nairobi Paris Strasbourg Toronto
k Brasilia Harare Jakarta New Delhi Paramaribo Sydney Tokyo Beijing Bogota Havana Istanbul New York Panama City Tallinn Tirana Beirut Bern Helsin
ibad Nicosia Ottawa Tilisi The Hague Belgrade Berlin Ho Chi Minh City Hong Kong Oslo Tehran Tel Aviv Abu Dhabi Colombo Copenhagen London Luanda
e Sana 'a Zagreb Abuja Chongqing Cotonou Ljubljana Luxembourg San Francisco Santiago De Chile Yagong Accra Chicago Dakar Lisbon Madrid Rome S
mingo Wellington Addis Ababa Caracas Damascus Lima Manila Riyadh Sao Paulo Washington Algiers Cape Town Dar Es Salaam Kuwait Maputo Rio D
o Sarajevo Warsaw Amman Canberra Dhaka Kuala Lumpur Mexico City Riga Seoul Vilnius Ankara Cairo Doha Kinshasa Miami Ramallah Shanghai Vien
erp Bujumbura Dubai Kigali Milan Rabat Singapore Vatican City Astana Buenos Aires Dublin Kiev Moscow Pristina Saint Petersburg Vancouver Athens B
it Dusseldorf Khartoum Mumbai Pretoria Skopje Valletta Baghdad Bucharest Geneva Kampala Munich Prague Sofia Tunis Baku Brussels Guangzhou K
scat Port Of Spain Stockholm Tripoli Bamako Bratislava Hanoi Juba Nairobi Paris Strasbourg Toronto Bangkok Brasilia Harare Jakarta New Delhi Param
dney Tokyo Beijing Bogota Havana Istanbul New York Panama City Tallinn Tirana Beirut Bern Helsinki Islamabad Nicosia Ottawa Tilisi The Hague Belg
lin Ho Chi Minh City Hong Kong Oslo Tehran Tel Aviv Abu Dhabi Colombo Copenhagen London Luanda San Jose Sana 'a Zagreb Abuja Chongqing Coton
ana Luxembourg San Francisco Santiago De Chile Yagong Accra Chicago Dakar Lisbon Madrid Rome Santo Domingo Wellington Addis Ababa Caracas
s Lima Manila Riyadh Sao Paulo Washington Algiers Cape Town Dar Es Salaam Kuwait Maputo Rio De Janeiro Sarajevo Warsaw Amman Canberra Dhaka
Lumpur Mexico City Riga Seoul Vilnius Ankara Cairo Doha Kinshasa Miami Ramallah Shanghai Vienna Antwerp Bujumbura Dubai Kigali Milan Rabat S
e Vatican City Astana Buenos Aires Dublin Kiev Moscow Pristina Saint Petersburg Vancouver Athens Budapest Dusseldorf Khartoum Mumbai Pretoria S
lletta Baghdad Bucharest Geneva Kampala Munich Prague Sofia Tunis Baku Brussels Guangzhou Kabul Muscat Port Of Spain Stockholm Tripoli Bamako
ava Hanoi Juba Nairobi Paris Strasbourg Toronto Bangkok Brasilia Harare Jakarta New Delhi Paramaribo Sydney Tokyo Beijing Bogota Havana Instab
ork Panama City Tallinn Tirana Beirut Bern Helsinki Islamabad Nicosia Ottawa Tilisi The Hague Belgrade Berlin Ho Chi Minh City Hong Kong Oslo Tehran
Abu Dhabi Colombo Copenhagen London Luanda San Jose Sana 'a Zagreb Abuja Chongqing Cotonou Ljubljana Luxembourg San Francisco Santiago De
ngon Accra Chicago Dakar Lisbon Madrid Rome Santo Domingo Wellington Addis Ababa Caracas Damascus Lima Manila Riyadh Sao Paulo Washingto
s Cape Town Dar Es Salaam Kuwait Maputo Rio De Janeiro Sarajevo Warsaw Amman Canberra Dhaka Kuala Lumpur Mexico City Riga Seoul Vilnius Anko
o Doha Kinshasa Miami Ramallah Shanghai Vienna Antwerp Bujumbura Dubai Kigali Milan Rabat Singapore Vatican City Astana Buenos Aires Dublin K
ow Pristina Saint Petersburg Vancouver Athens Budapest Dusseldorf Khartoum Mumbai Pretoria Skopje Valletta Baghdad Bucharest Geneva Kampala
h Prague Sofia Tunis Baku Brussels Guangzhou Kabul Muscat Port Of Spain Stockholm Tripoli Bamako Bratislava Hanoi Juba Nairobi Paris Strasbourg To
 Bangkok Brasilia Harare Jakarta New Delhi Paramaribo Sydney Tokyo Beijing Bogota Havana Istanbul New York Panama City Tallinn Tirana Beirut Bern
 Helsinki Islamabad Nicosia Ottawa Tilisi The Hague Belgrade Berlin Ho Chi Minh City Hong Kong Oslo Tehran Tel Aviv Abu Dhabi Colombo Copenhagen Lon
 ana San Jose Sana 'a Zagreb Abuja Chongqing Cotonou Ljubljana Luxembourg San Francisco Santiago De Chile Yagong Accra Chicago Dakar Lisbon Madri
 anto Domingo Wellington Addis Ababa Caracas Damascus Lima Manila Riyadh Sao Paulo Washington Algiers Cape Town Dar Es Salaam Kuwait Mapu
 e Janeiro Sarajevo Warsaw Amman Canberra Dhaka Kuala Lumpur Mexico City Riga Seoul Vilnius Ankara Cairo Doha Kinshasa Miami Ramallah Shang
 ana Antwerp Bujumbura Dubai Kigali Milan Rabat Singapore Vatican City Astana Buenos Aires Dublin Kiev Moscow Pristina Saint Petersburg Vancouver
 3 dapest Dusseldorf Khartoum Mumbai Pretoria Skopje Valletta Baghdad Bucharest Geneva Kampala Munich Prague Sofia Tunis Baku Brussels Guang
 abul Muscat Port Of Spain Stockholm Tripoli Bamako Bratislava Hanoi Juba Nairobi Paris Strasbourg Toronto Bangkok Brasilia Harare Jakarta New Del
 naribo Sydney Tokyo Beijing Bogota Havana Istanbul New York Panama City Tallinn Tirana Beirut Bern Helsinki Islamabad Nicosia Ottawa Tilisi The Ha
 grade Berlin Ho Chi Minh City Hong Kong Oslo Tehran Tel Aviv Abu Dhabi Colombo Copenhagen London Luanda San Jose Sana 'a Zagreb Abuja Chongq
 ou Ljubljana Luxembourg San Francisco Santiago De Chile Yagong Accra Chicago Dakar Lisbon Madrid Rome Santo Domingo Wellington Addis Ababa
 i Damascus Lima Manila Riyadh Sao Paulo Washington Algiers Cape Town Dar Es Salaam Kuwait Maputo Rio De Janeiro Sarajevo Warsaw Amman Canb
 aka Kuala Lumpur Mexico City Riga Seoul Vilnius Ankara Cairo Doha Kinshasa Miami Ramallah Shanghai Vienna Antwerp Bujumbura Dubai Kigali Mi
 i Singapore Vatican City Astana Buenos Aires Dublin Kiev Moscow Pristina Saint Petersburg Vancouver Athens Budapest Dusseldorf Khartoum Mumba
 ia Skopje Valletta Baghdad Bucharest Geneva Kampala Munich Prague Sofia Tunis Baku Brussels Guangzhou Kabul Muscat Port Of Spain Stockholm T
 rako Bratislava Hanoi Juba Nairobi Paris Strasbourg Toronto Bangkok Brasilia Harare Jakarta New Delhi Paramaribo Sydney Tokyo Beijing Bogota Hava
 nbul New York Panama City Tallinn Tirana Beirut Bern Helsinki Islamabad Nicosia Ottawa Tilisi The Hague Belgrade Berlin Ho Chi Minh City Hong Kong O
 an Tel Aviv Abu Dhabi Colombo Copenhagen London Luanda San Jose Sana 'a Zagreb Abuja Chongqing Cotonou Ljubljana Luxembourg San Francisco Sa
 De Chile Yagong Accra Chicago Dakar Lisbon Madrid Rome Santo Domingo Wellington Addis Ababa Caracas Damascus Lima Manila Riyadh Sao Paulo W
 iton Algiers Cape Town Dar Es Salaam Kuwait Maputo Rio De Janeiro Sarajevo Warsaw Amman Canberra Dhaka Kuala Lumpur Mexico City Riga Seoul V
 n kara Cairo Doha Kinshasa Miami Ramallah Shanghai Vienna Antwerp Bujumbura Dubai Kigali Milan Rabat Singapore Vatican City Astana Buenos Air
 n Kiev Moscow Pristina Saint Petersburg Vancouver Athens Budapest Dusseldorf Khartoum Mumbai Pretoria Skopje Valletta Baghdad Bucharest Gene
 valia Munich Prague Sofia Tunis Baku Brussels Guangzhou Kabul Muscat Port Of Spain Stockholm Tripoli Bamako Bratislava Hanoi Juba Nairobi Paris Str
 j Toronto Bangkok Brasilia Harare Jakarta New Delhi Paramaribo Sydney Tokyo Beijing Bogota Havana Istanbul New York Panama City Tallinn Tirana B
 n Helsinki Islamabad Nicosia Ottawa Tilisi The Hague Belgrade Berlin Ho Chi Minh City Hong Kong Oslo Tehran Tel Aviv Abu Dhabi Colombo Copenhag
 on Luanda San Jose Sana 'a Zagreb Abuja Chongqing Cotonou Ljubljana Luxembourg San Francisco Santiago De Chile Yagong Accra Chicago Dakar Lisb
 rid Rome Santo Domingo Wellington Addis Ababa Caracas Damascus Lima Manila Riyadh Sao Paulo Washington Algiers Cape Town Dar Es Salaam Ku
 puto Rio De Janeiro Sarajevo Warsaw Amman Canberra Dhaka Kuala Lumpur Mexico City Riga Seoul Vilnius Ankara Cairo Doha Kinshasa Miami Ramall
 nghai Vienna Antwerp Bujumbura Dubai Kigali Milan Rabat Singapore Vatican City Astana Buenos Aires Dublin Kiev Moscow Pristina Saint Peterbu
 r Athens Budapest Dusseldorf Khartoum Mumbai Pretoria Skopje Valletta Baghdad Bucharest Geneva Kampala Munich Prague Sofia Tunis Baku Br
 ngzhou Kabul Muscat Port Of Spain Stockholm Tripoli Bamako Bratislava Hanoi Juba Nairobi Paris Strasbourg Toronto Bangkok Brasilia Harare Jacar
 i In Paramaribo Sydney Tokyo Beijing Bogota Havana Istanbul New York Panama City Tallinn Tirana Beirut Bern Helsinki Islamabad Nicosia Ottawa T
 ague Belgrade Berlin Ho Chi Minh City Hong Kong Oslo Tehran Tel Aviv Abu Dhabi Colombo Copenhagen London Luanda San Jose Sana 'a Zagreb Abuja C
 ing Cotonou Ljubljana Luxembourg San Francisco Santiago De Chile Yagong Accra Chicago Dakar Lisbon Madrid Rome Santo Domingo Wellington Add
 a Caracas Damascus Lima Manila Riyadh Sao Paulo Washington Algiers Cape Town Dar Es Salaam Kuwait Maputo Rio De Janeiro Sarajevo Warsaw Am
 berra Dhaka Kuala Lumpur Mexico City Riga Seoul Vilnius Ankara Cairo Doha Kinshasa Miami Ramallah Shanghai Vienna Antwerp Bujumbura Dubai Ki
 i Milan Rabat Singapore Vatican City Astana Buenos Aires Dublin Kiev Moscow Pristina Saint Petersburg Vancouver Athens Budapest Dusseldorf Khartoum
 i Pretoria Skopje Valletta Baghdad Bucharest Geneva Kampala Munich Prague Sofia Tunis Baku Brussels Guangzhou Kabul Muscat Port Of Spain Stock
 ipoli Bamako Bratislava Hanoi Juba Nairobi Paris Strasbourg Toronto Bangkok Brasilia Harare Jakarta New Delhi Paramaribo Sydney Tokyo Beijing Bog
 vanal Istanbul New York Panama City Tallinn Tirana Beirut Bern Helsinki Islamabad Nicosia Ottawa Tilisi The Hague Belgrade Berlin Ho Chi Minh City Ho
 g Oslo Tehran Tel Aviv Abu Dhabi Colombo Copenhagen London Luanda San Jose Sana 'a Zagreb Abuja Chongqing Cotonou Ljubljana Luxembourg San Fr
 i Santiago De Chile Yagong Accra Chicago Dakar Lisbon Madrid Rome Santo Domingo Wellington Addis Ababa Caracas Damascus Lima Manila Riyadh S
 lo Washington Algiers Cape Town Dar Es Salaam Kuwait Maputo Rio De Janeiro Sarajevo Warsaw Amman Canberra Dhaka Kuala Lumpur Mexico City R
 i Vilnius Ankara Cairo Doha Kinshasa Miami Ramallah Shanghai Vienna Antwerp Bujumbura Dubai Kigali Milan Rabat Singapore Vatican City Astana B
 Aires Dublin Kiev Moscow Pristina Saint Petersburg Vancouver Athens Budapest Dusseldorf Khartoum Mumbai Pretoria Skopje Valletta Baghdad Bucha
 reva Kampala Munich Prague Sofia Tunis Baku Brussels Guangzhou Kabul Muscat Port Of Spain Stockholm Tripoli Bamako Bratislava Hanoi Juba Nairo
 Strasbourg Toronto Bangkok Brasilia Harare Jakarta New Delhi Paramaribo Sydney Tokyo Beijing Bogota Havana Istanbul New York Panama City Tallin
 i Beirut Bern Helsinki Islamabad Nicosia Ottawa Tilisi The Hague Belgrade Berlin Ho Chi Minh City Hong Kong Oslo Tehran Tel Aviv Abu Dhabi Colo
 egen London Luanda San Jose Sana 'a Zagreb Abuja Chongqing Cotonou Ljubljana Luxembourg San Francisco Santiago De Chile Yagong Accra Chicago
 sbon Madrid Rome Santo Domingo Wellington Addis Ababa Caracas Damascus Lima Manila Riyadh Sao Paulo Washington Algiers Cape Town Dar Es Sa
 a Kuwait Maputo Rio De Janeiro Sarajevo Warsaw Amman Canberra Dhaka Kuala Lumpur Mexico City Riga Seoul Vilnius Ankara Cairo Doha Kinshasa M
 illah Shanghai Vienna Antwerp Bujumbura Dubai Kigali Milan Rabat Singapore Vatican City Astana Buenos Aires Dublin Kiev Moscow Pristina Saint P
 i Vancouver Athens Budapest Dusseldorf Khartoum Mumbai Pretoria Skopje Valletta Baghdad Bucharest Geneva Kampala Munich Prague Sofia Tunis
 ssel Guangzhou Kabul Muscat Port Of Spain Stockholm Tripoli Bamako Bratislava Hanoi Juba Nairobi Paris Strasbourg Toronto Bangkok Brasilia Har
 rta New Delhi Paramaribo Sydney Tokyo Beijing Bogota Havana Istanbul New York Panama City Tallinn Tirana Beirut Bern Helsinki Islamabad Nicosia O
 bilisi The Hague Belgrade Berlin Ho Chi Minh City Hong Kong Oslo Tehran Tel Aviv Abu Dhabi Colombo Copenhagen London Luanda San Jose Sana 'a Zag
 i Chongqing Cotonou Ljubljana Luxembourg San Francisco Santiago De Chile Yagong Accra Chicago Dakar Lisbon Madrid Rome Santo Domingo Welli

Deze brochure is een uitgave van:
Het ministerie van Buitenlandse Zaken
Postbus 20061 | 2500 EB Den Haag
www.rijksoverheid.nl
© Buitenlandse Zaken | juli 2018

17BUZ101855|N